

מאמר 1 מתוך 5

מהמהפך אל ההפיכה המשטרית

הפוליטיקה הישראלית מובילה את ישראל במשך עשרות שנים היישר אל הקרחון. מנהיגים מנותקים ממשכנים את העתיד לטובת שפיכת כספים מתמשכת לכיוונים סקטוריאליים ואישיים.

דן בן-דוד

אחת האמיתות הכלליות ("stylized facts" בשפה הכלכלית) המאפיינות מסלולי צמיחה ארוכי הטווח של מדינות היא יציבותן. רמת חיים של מדינה (כפי שהיא נמדדת על ידי התמ"ג לנפש) נוטה לעלות לאורך מסלולים יציבים להפליא. במקרה של ארצות הברית, רמת החיים גדלה בשיעור שנתי של 2% בין 1890 ל-2007, השנה שלפני תחילת המיתון הגדול. מאז אותו מיתון, ארה"ב ירדה מהמסלול ארוך הטווח שלה, כשמגיפת הקורונה רק מעכבת עוד יותר את חזרתה.

הגורמים הבסיסיים לצמיחה ארוכת טווח הם תשתיות המפתח של המדינה, החל מהון פיזי ואנושי (למשל, חינוך) ועד למערכות המשפטיות והבירוקרטיות שלה. העדיפויות לאומיות קובעות את אופן חלוקת התקציב ואת החלק המופנה לתחזוקה ושיפור תשתיות המפתח.

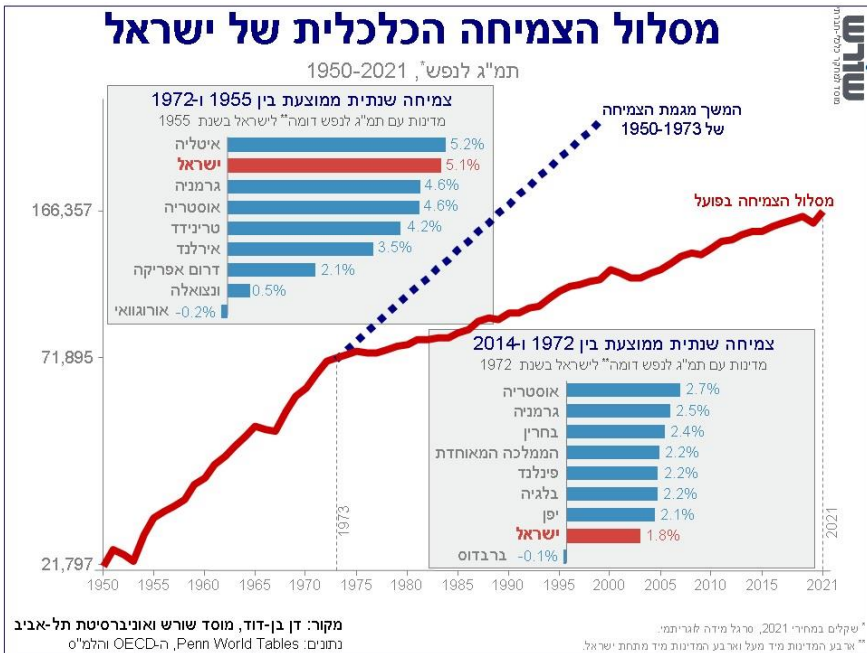
כאשר אלה משתפרים בהדרגה עם הזמן, הפריץ גדל, ובעקבות כך עולה רמת החיים.

אירועים גדולים עלולים לגרום למדינה ליפול מתחת למסלול ארוך הטווח ולהיכנס למיתון, או לעלות מעליו לתקופות אינפלציוניות. בהתחשב באופק הקצר יחסית של ממשלות נבחרות, רוב תשומת הלב שלהן מתמקדת בהקטנת מחזורי העסקים הללו מסלול הצמיחה כדי להיבחר מחדש. לעתים רחוקות יש לממשלות רוחב פס המאפשר גם התמקדות בשאלות הגדולות המשפיעות על עצם הגובה והשיפוע של המסלול כולו.

כתוצאה מכך, שינויי מדיניות בתחומים אלה נוטים להיות פחות משמעותיים – ומכאן נובעת

יציבות המסלולים ארוכי הטווח.

יש מעט מדינות – אם בכלל – שספגו אירועים משמעותיים בקצב ובעוצמה שחוותה ישראל. הצירוף של מלחמות, היפר-אינפלציה וגלי עלייה עצומים שהגדילו את אוכלוסיית המדינה במספר מונים, יכול לערער את האמון בנכונות "האמיתות הכלליות" בהקשר של המשק הישראלי. אולם, ישראל אינה יוצאת דופן לכלל היציבות של צמיחה ארוכת טווח. למעשה, היא דוגמה מצוינת לאופן שבו שינוי דרמטי בעדיפויות הלאומיות יכול להוביל לתפנית חדה של המסלול כולו. שיפוע מסלול הצמיחה משקף את קצב הצמיחה הכלכלית. ככל שהמסלול תלול יותר, כך הצמיחה מהירה יותר.

מסלול הצמיחה של ישראל מ-1950 (שנתיים לאחר קבלת העצמאות) ועד מלחמת יום הכיפורים ב-1973 היה יוצא דופן. למרות מיתון גדול בתחילת שנות ה-50, במהלכו נאלצה המדינה לקצוב מזון על מנת להאכיל את גלי המהגרים חסרי כל שהציפו אותה (תקופת הצנע), ישראל התגברה על המכשולים וצמחה בקצב פנומנלי. היא לא רק הצליחה להאכיל ולשכן

את המהגרים החדשים – תוך שהיא נאלצת להגן על עצם קיומה במלחמות – היא גם מצאה את הדרך לבנות את התשתיות של אומה מודרנית. בהשוואה לשמונה המדינות עם התמ"ג לנפש הדומה ביותר לזה של ישראל בתחילת שנות ה-50 (גרף פנימי בצד שמאל), ישראל צמחה מהר יותר ממרביתן במהלך העשורים הראשונים שלה.

התקפות הפתע המסיביות על ישראל ביום כיפור ב-1973 הרעידו את כל אמות הסיפים בארץ. הנהגת מפלגת העבודה (בפורמטים השונים שלה), שהובילה את ישראל מאז הקמתה, נתפסה כזחוחה, מנותקת, מושחתת בחלקה, ולא מתעניינת בצרכים האמיתיים של ישראל. מחאות ענקיות ומתמשכות הובילו למהפך הפוליטי הראשון של ישראל מאז לידתה. באותן בחירות של 1977, הליכוד תפס את הגה השלטון והפך שינויים בסדר העדיפויות הלאומי של ישראל לרשמיים.

חלק מהשינויים הללו כבר החלו מספר שנים קודם לכן, כאשר ההתנחלויות הבלתי חוקיות הראשונות בגדה המערבית קיבלו אישור שבשתיקה מהממשלה. מדיניות זו נחקקה בסלע ואף הורחבה על

ידי ממשלת הימין החדשה. שותף חיוני נוסף שאפשר את הקמת הקואליציה החדשה ב-1977 היו החרדים, שמעולם לא היו שותפים קואליציוניים בממשלות קודמות.

במקום להתאושש ממלחמת יום הכיפורים ולחזור למסלול הצמיחה הקודם, השינויים בעדיפויות הלאומיות העבירו את ישראל למסלול חדש, איטי בהרבה (גרף פנימי בצד ימין). בהשוואה לשמונה המדינות בעלות תמ"ג לנפש דומה באמצע שנות ה-70 (ארבע מדינות מדורגות מיד מעל וארבע מדינות מיד מתחת לישראל), הצמיחה השנתית הממוצעת (1.8%) של ישראל מיקמה אותה קרוב לתחתית הקבוצה.

למרות הפיכתה ל"אומת הסטארט-אפ", חלקים גדולים של המדינה נותרו הרחק מאחור. מבט חד יותר מגלה עד כמה בעייתי מסלולה של ישראל בעשורים האחרונים. השכר השעתי הממוצע במדינה לא יכול

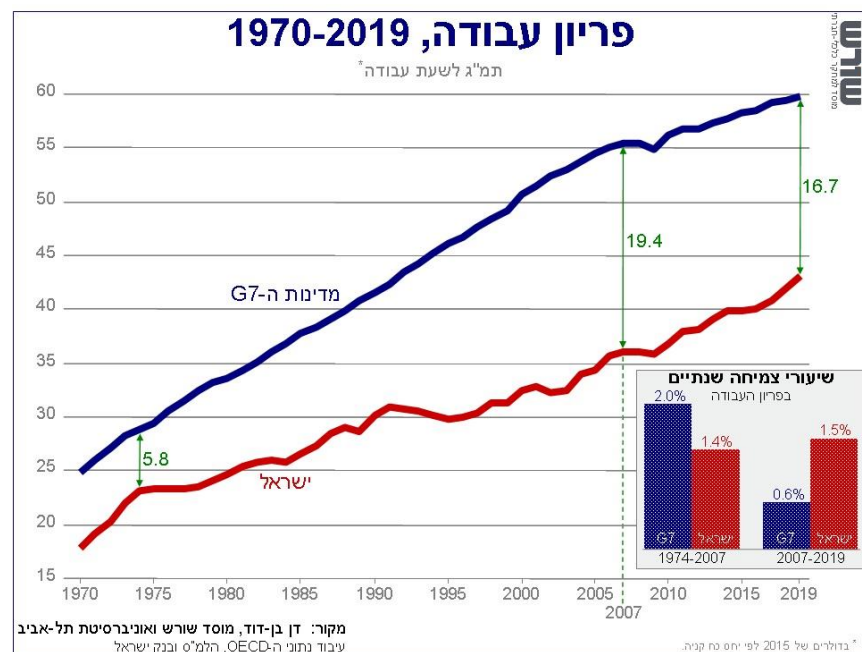
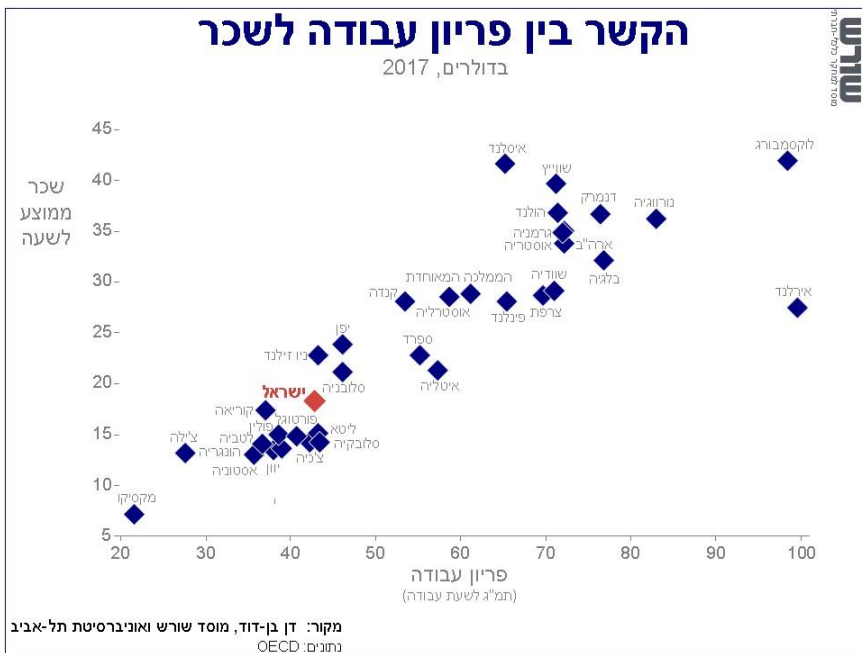
להיות גבוה אם הכמות השעתית המיוצרת בה נמוכה. באופן ספציפי, קיים קשר הדוק בין השכר השעתי ברמה הלאומית לבין התוצר לשעת עבודה – הידוע גם כפריון עבודה.

פריון העבודה בישראל נמוך מזה של כל המדינות המפותחות הרלוונטיות. ככזה, השכר הממוצע לשעה במדינה גם הוא מתחת לכל המדינות הללו.

השוואה ארוכת טווח של פריון העבודה בארץ עם הממוצע של מדינות ה-

G7 המובילות את העולם המפותח (ארה"ב, קנדה, הממלכה המאוחדת, גרמניה, צרפת, איטליה ויפן) מראה עד כמה תמונת הצמיחה של ישראל בעייתית. בין אמצע שנות ה-70 ל-2007, הפער בין G7 לישראל גדל כמעט פי ארבעה. הגידול השנתי בפריון העבודה ב-G7 היה 2%, לעומת 1.4% בישראל.

חלק קטן מאוכלוסיית ישראל הזניק את ענף ההיי-טק אל מעטפת הידע

האנושי. שאר האוכלוסייה לא קיבל את הכלים או את התנאים לעבוד במשק מודרני. בתי הספר של ישראל הם הגורעים בעולם המפותח (עוד על כך במאמר המשך בסדרה זו) בעוד שהתשתית הפיזית של המדינה הוזנחה. התוצאה דומה למנוע הפועל רק עם חלק מהצילינדרים שברשותו. ולאותם צילינדרים יוצאי הדופן קשה מאוד להזיז את הרכב כולו קדימה.

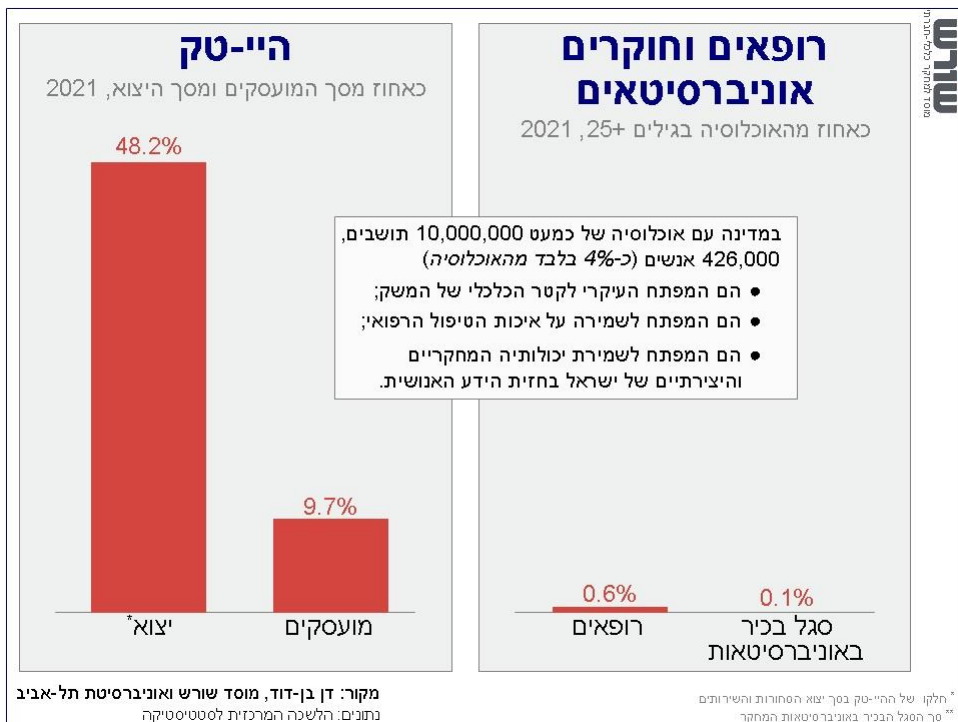
בעקבות תחילתו של המיתון הגדול בשלהי 2008, מדינות ה-G7 עברו למסלול צמיחה איטי יותר, כאשר הצמיחה השנתית של פריז העבודה שלהן ירד ל-0.6% בלבד. לאור התלות החזקה של ישראל בענף ההיי-טק שלה, ענף שהושפע פחות מהמיתון הגדול, הצמיחה בפריז העבודה של ישראל נותרה כמעט ללא שינוי, ב-1.5% לשנה.

בניגוד לדעות רווחות, הקטנת הפער בין המדינות המובילות לישראל לא נבעה משינוי גדול כלפי מעלה במסלולה של ישראל – שנשאר יציב מאוד מאז אמצע שנות ה-70 – אלא מהירידה במסלול של ה-G7. בעוד שאין שום דבר באופק המצביע על כך שישראל תעבור למסלול צמיחה חדש ומהיר יותר, סביר להניח שהאמיתות הכלליות, המתארות צמיחה ארוכת טווח יציבה, יחזרו לאפיין גם את ה-G7 ומדינות אלה יחזרו למסלול הקודם וישראל תשוב לשגת לאחור בפערים הולכים וגדלים.

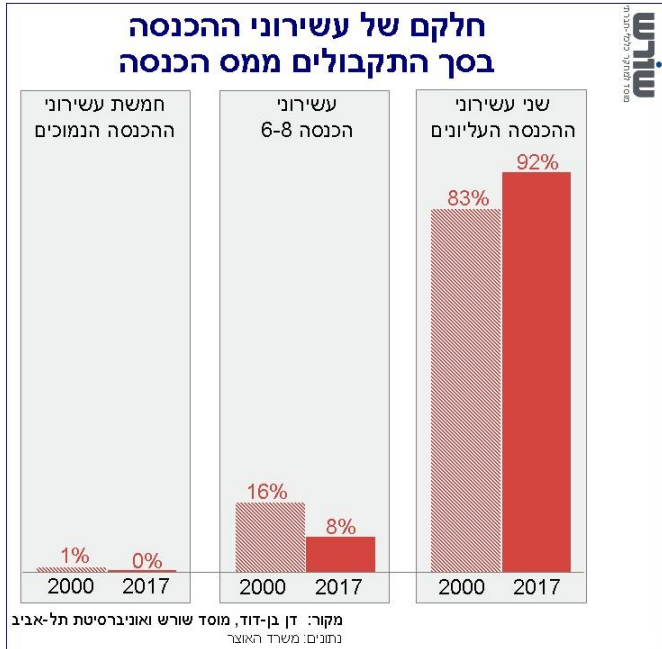
כתוצאה מכך, התמונה הגדולה הנובעת מהתרשים שלעיל אינה בת קיימא. למרות התקופה יוצאת הדופן של השנים האחרונות, ישראל לא תוכל להמשיך בנסיגתה היחסית בטווח הארוך. בעוד שיש ישראלים רבים שיישארו בארץ ויהי מה, ככל שהפער בין המדינות המובילות בעולם לבין ישראל הולך וגדל, כך גדל התמריץ של רבים לעזוב את הארץ.

חשוב לציין שבמדינה

עם אוכלוסייה המתקרבת ל-10 מיליון בני אדם, אין צורך שמיליון או שניים יעזבו כדי שישראל תקרוס. ענף ההיי-טק מעסיק רק עשירית מכוח העבודה בישראל, אך הוא אחראי לכמחצית מהיצוא של המדינה. איכות שירותי הבריאות בישראל נקבעת בסופו של דבר על ידי רופאיה. הם מהווים כחצי אחוז

מהאוכלוסייה הבוגרת (בגיל +25). רוב מובילי ההיי-טק והרופאים לומדים באוניברסיטאות המחקר מהטובות בעולם. הסגל הבכיר במוסדות אלה מהווה רק 0.1% מהאוכלוסייה הבוגרת בישראל. במילים אחרות, 426,000 בני אדם אחראים לשמירת ישראל בעולם המפותח. אם מסה קריטית מהם תחליט לעזוב, ההשלכות יהיו קטסטרופליות.

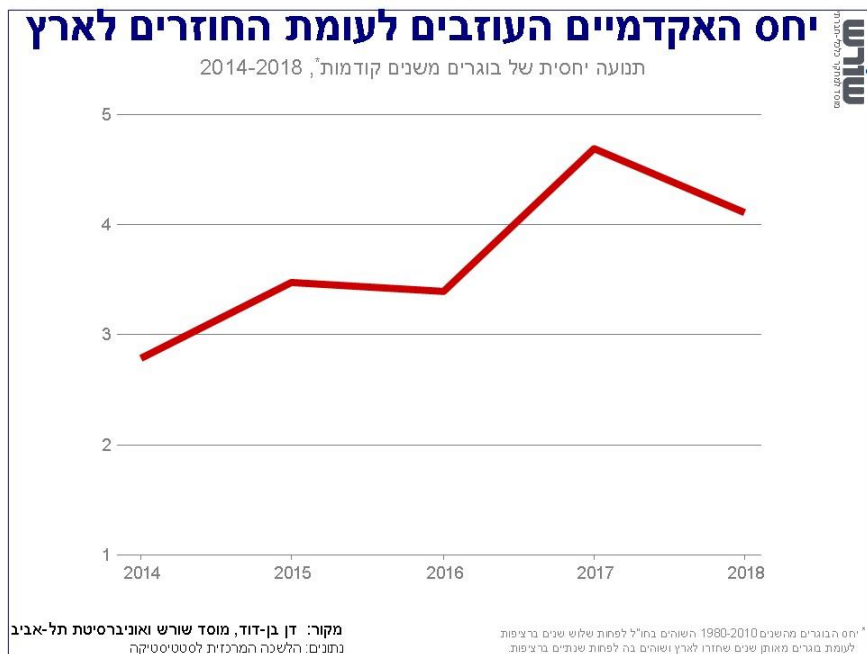
חלוקת תשלומי מס הכנסה מספקת פרספקטיבה אחרת של תלות המדינה בכתפיהם של מעטים. מחצית מהמבוגרים בישראל כל כך עניים שהם אפילו לא מגיעים למדרגת מס ההכנסה הנמוכה ביותר, ולכן אינם משלמים מס הכנסה כלל. בשנת 2017, 92% מסך הכנסות המדינה ממס הכנסה הגיעו מ-20% בלבד מהבוגרים, עלייה מ-83% מכלל ההכנסות ממס הכנסה בשנת 2000. עם הזמן, ככל שחלק גדול – וגדל – של האוכלוסייה נשאר מאחור, מצב זה רק יחמיר.

עם גידול הפער בפריון העבודה בין המדינות המובילות לישראל, לצד נטל מס הכנסה הולך וגובר על

האנשים המיומנים והמשכילים ביותר במדינה, אין זה מקרי שתהליך העזיבה כבר החל.

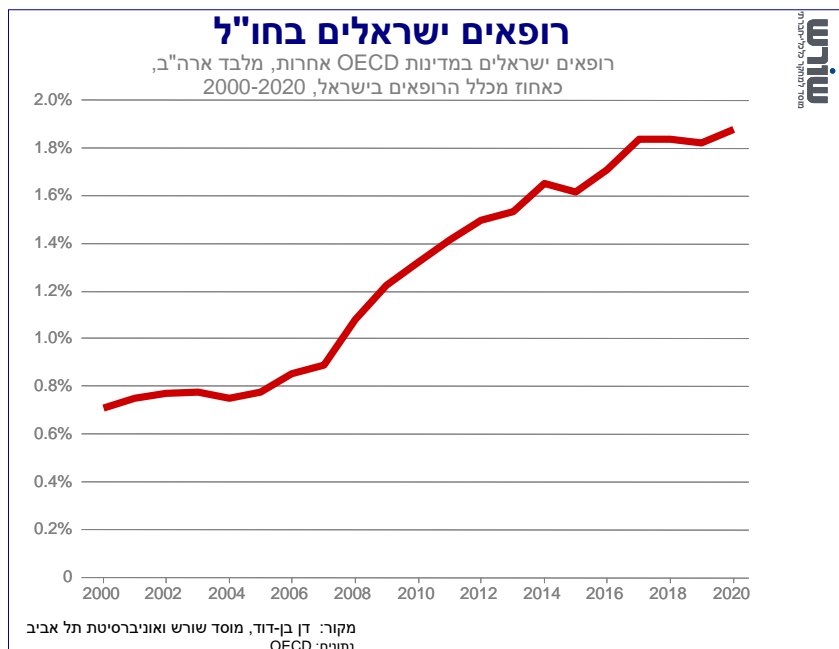
רצונה של הממשלה לבצע מהפכה משפטית לא התחיל את בריחת המוחות מישראל, אך הוא עלול

להאיץ את תהליך במידה ניכרת. בדיקה של כלל הישראלים שקיבלו תארים אקדמיים בשנים 2010-1980

מלמדת כי על כל אקדמאי ישראלי שחזר ארצה ב-2014, עזבו את המדינה 2.8. עד שנת 2018 (הנתונים העדכניים ביותר), מספר זה טיפס ליותר מ-4 עוזבים על כל חוזר. בעוד המספרים האבסולוטיים עדיין קטנים, המשך מגמה זו אינו בר קיימא.

מגמה דומה משקפת את המתרחש בקרב רופאי ישראל. בשנת 2000, מספר הרופאים הישראלים הנמצאים במדינות אחרות ב-OECD

(מלבד ארה"ב) עמד על 0.7% מסך הרופאים בישראל. במשך שני עשורים, שיעור זה עלה ביותר מפי שתיים וחצי.

העזיבה של האזרחים המיומנים והמשכילים ביותר מישראל עדיין לא הגיעה למסה קריטית. אולם הפערים ההולכים וגדלים בין מה שאנשים אלה יכולים להרוויח במקומות אחרים לבין מה שהם מרוויחים בישראל תרם ללא ספק לכיוון וליציבות של מסלולי העזיבה – במיוחד כאשר לוקחים בחשבון גם את

ההיבטים האחרים של החיים בישראל, ומה צופה העתיד.

בימים אלה, כשהממשלה החדשה רומסת את האידיאלים הליברליים של חלק גדול מכוח העבודה

המשכיל והמיומן בישראל, כדאי לעצור את התהליך ולהקדיש מעט מחשבה לסוג המדינה שבה ילדינו יצטרכו לחיות, או לעזוב.

מאמר 2 מתוך 5

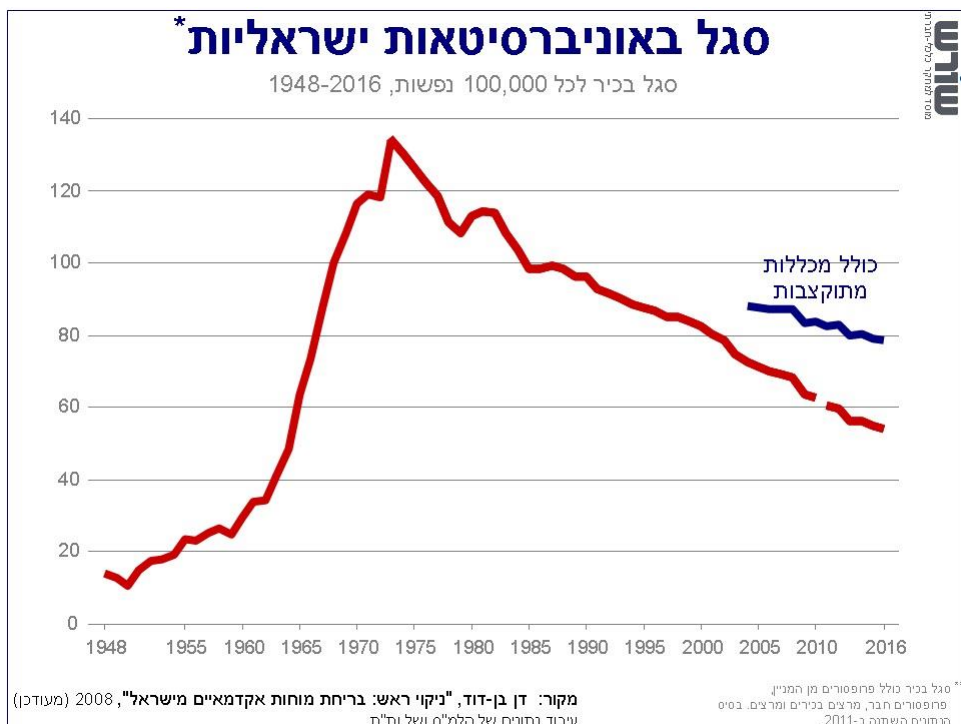
התפנית בעדיפויות הלאומיות היתה בשנות ה-70. את המחיר אנו משלמים היום

כבישים פקוקים ובתי חולים עמוסים הם רק שניים מהתוצאות של הצבת אינטרסים מגזריים מעל לאינטרסים לאומיים במשך עשרות שנים

דן בן-דוד

הזעזוע הלאומי האדיר שגרמה מלחמת יום הכיפורים, ואחריה, המהפך הפוליטי במדינה – משמאל לימין – בשנות ה-70, הובילו לתפנית משמעותית בעדיפויות הלאומיות של ישראל, עם השלכות מרחיקות לכת המורגשות עד היום. מדגם קטן של שינויים אלה יכול להמחיש עד כמה רחבות היקף ועמוקות היו השפעות התפנית של ישראל.

כשהיא אוספת אליה ניצולי שואה ופליטים יהודים ממדינות ערב, שהגיעו לארץ רק עם בגדים על גבם, הצליחה ישראל לבנות ערים, כבישים – ובאופן די מדהים, אוניברסיטאות מחקר שהפכו לבין הטובות בעולם. אוכלוסיית ישראל גדלה באופן אקספוננציאלי במהלך העשורים הראשונים שלה, אולם מספר אנשי ונשות הסגל האקדמי הבכיר עלה אפילו מהר יותר. עד אמצע שנות ה-70, התקרב מספר הסגל הבכיר לנפש באוניברסיטאות לרמות אמריקאיות.

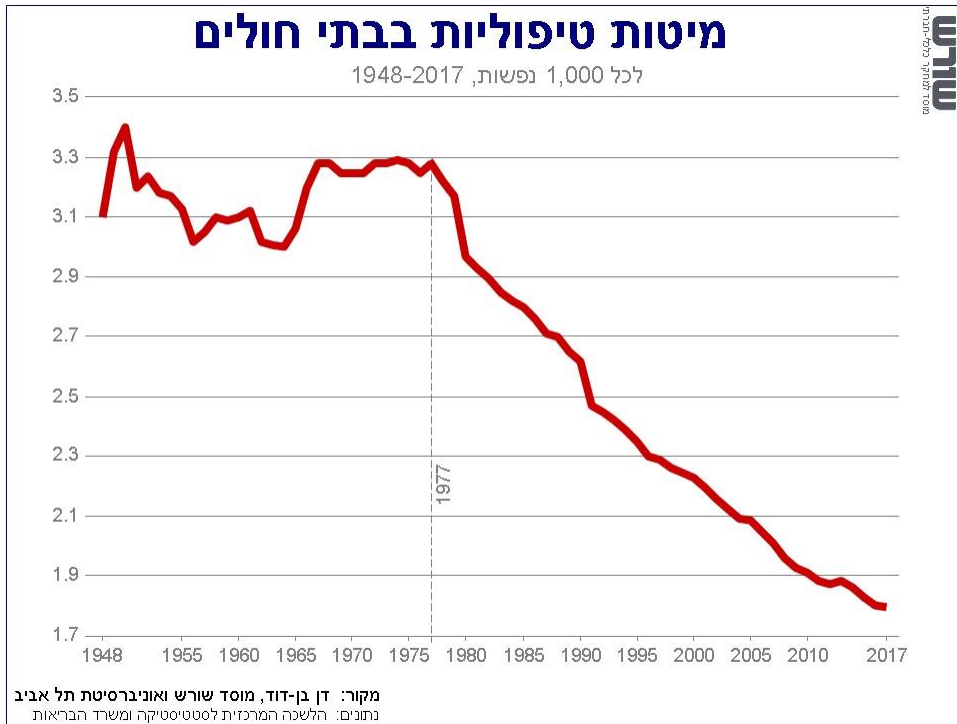

מאז, רמת החיים בישראל (כפי שזו באה לידי ביטוי על ידי התמ"ג לנפש) עלתה ליותר מפי שניים מרמתה באמצע שנות ה-70, בעוד האוכלוסייה גדלה כמעט פי שלושה. הצורך במוסדות אקדמיים מהשורה הראשונה קיים, וישנם המשאבים לאפשר זאת, אולם העדיפויות הלאומיות של ישראל, הוסטו מאז למקומות אחרים, ומספר הסגל הבכיר לנפש צנח,

לפחות ממחצית מרמתו באמצע שנות ה-70.

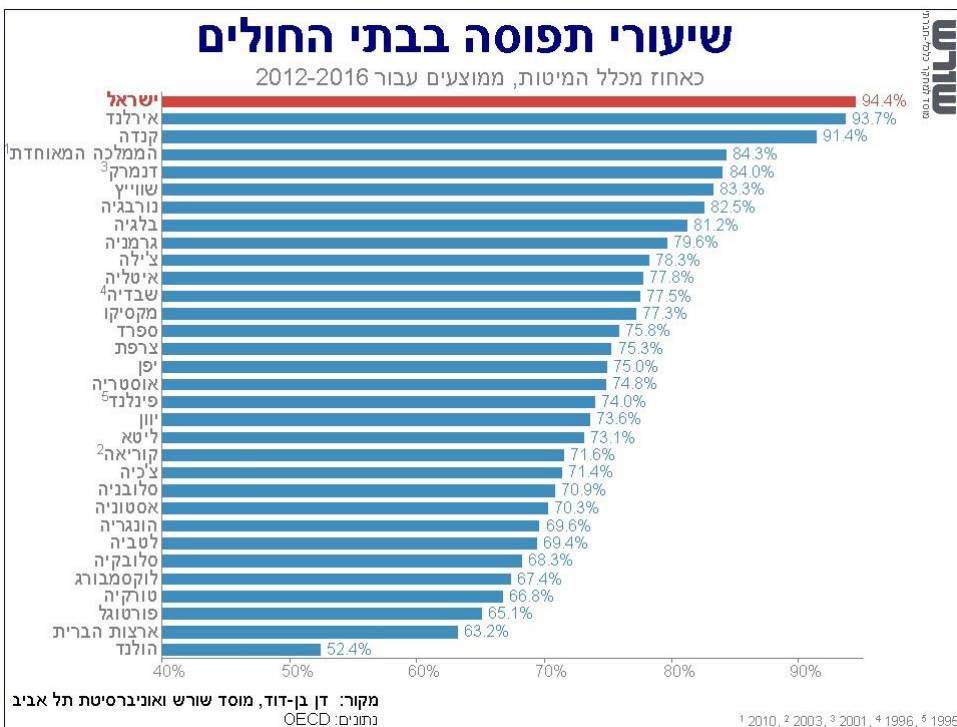
גם שירותי הבריאות

ספגו גורל דומה. במהלך העשורים הראשונים והקשים מאוד שלה, ישראל הצליחה בכל זאת לבנות בתי חולים ולהוסיף מיטות אשפוז בקצב שהדביק את גידול האקספוננציאלי של האוכלוסייה. כל זה נבלם בפתאומיות ב-1977, כאשר מספר המיטות לנפש החל בצניחה חופשית הנמשכת מאז.

כתוצאה מכך,

שיעורי התפוסה בבתי חולים הפכו לגבוהים ביותר בעולם המפותח בתקופה שקדמה למגפת הקורונה. ברבים מבתי החולים בישראל התפוסה חוצה את תקרת ה-100% במשך רוב השנה, מה שמאלץ להשכיב חולים במסדרונות ובפינות אוכל של בתי החולים.

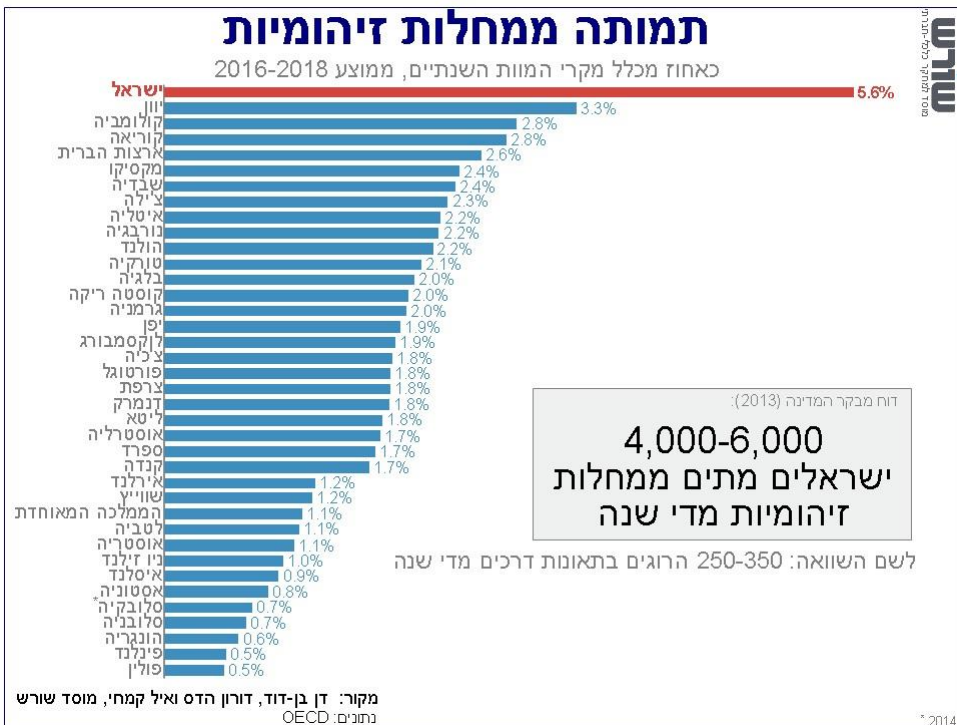

השילוב של צוותים (רופאות/ים, אחיות/ים וכח העזר בבתי חולים) קטנים מדי עם צפיפות החולים אינו מספק את האשפוז הבטוח או

הסטטילי ביותר. כתוצאה מכך, חלקם של הישראלים המתים ממחלות זיהומיות יותר מהכפיל את עצמו תוך שני עשורים בלבד, מה שהופך את ישראל לחריגה באופן יוצא דופן בעולם המפותח שלא חווה זינוק כלשהו בתמותה ממחלות זיהומיות.

לפי נתוני משרד מבקר המדינה, בין 4,000 ל-6,000 ישראלים מתים מדי שנה ממחלות זיהומיות,

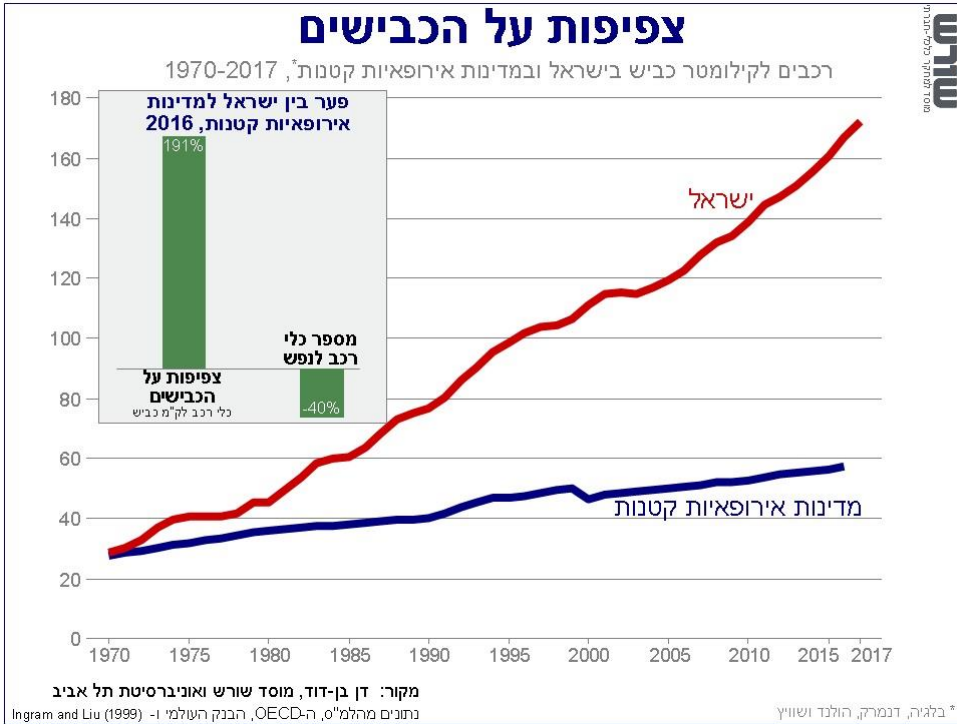

מספר שהוא כמעט פי 17 ממספר ההרוגים בתאונות דרכים מדי שנה. בהשוואה לשאר מדינות ה-OECD, חלקם של הישראלים המתים ממחלות זיהומיות מתוך כלל מקרי המוות במדינה גדול ב-70% מהשיעור במדינה הנמצאת במקום השני, יוון.

הגודש בכבישים ממלא תפקיד מרכזי

בהקטנת פריון העבודה. למשל, אם חברה צריכה להעסיק מספר כפול של נהגים כדי לספק את אותה סחורה, כי הנהגים תקועים בפקקים כל היום, אזי פריון העבודה של נהגים אלה נחתך בחצי, עם כל ההשפעות הנלוות לכך על שכרם.

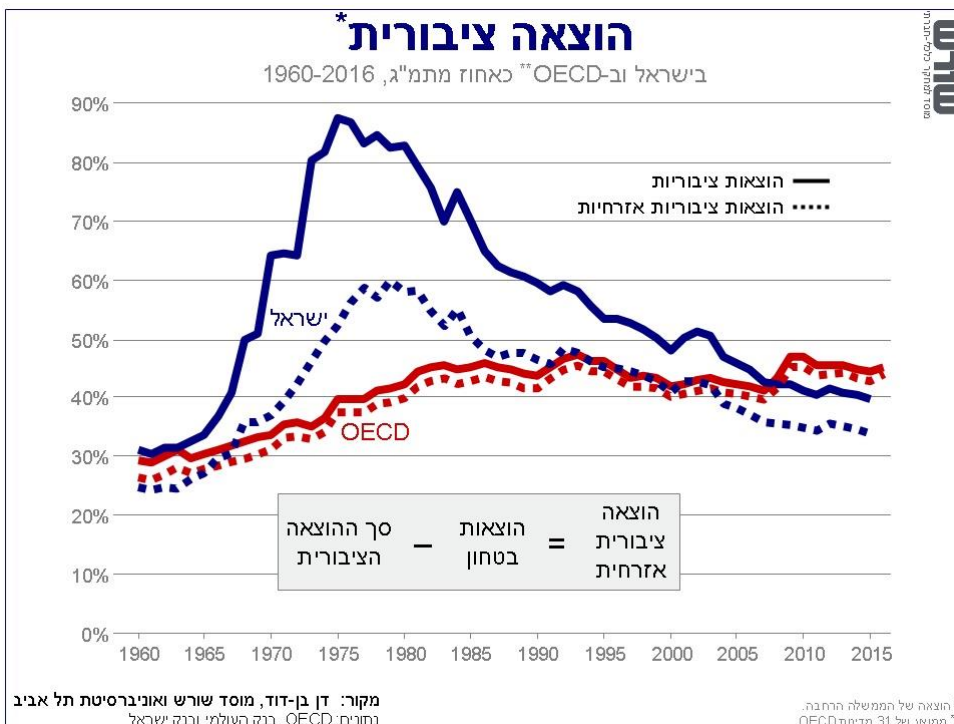
צפיפות על הכבישים

במבט לאחור, מתברר שכבר ב-1970 הצליחה ישראל להגיע לשוויון מוחלט עם ממוצע המדינות הקטנות באירופה מבחינת מספר כלי הרכב לקילומטר כביש. מאז, עלתה הצפיפות בכבישי ישראל לכמעט פי שלושה מהממוצע במדינה הקטנה באירופה. זאת, למרות שלישאלים יש 40% פחות כלי רכב לנפש.

הסיבה לכך שכבישי ישראל כה עמוסים, על אף המיעוט היחסי של כלי רכב, נובעת מתת השקעה ניכרת בתשתית התחבורה של המדינה – ובפרט מחסור חמור בחלופות של תחבורה ציבורית. אמנם יש סוף סוף גידול בהשקעה זו, אך זה מעט מדי ומאוחר מדי כדי להאט את הגידול המשמעותי בעומסי התנועה. אלה הן רק מספר דוגמאות להסטה הגדולה של העדיפויות הלאומיות מתשתיות חיוניות. אפשר לטעון – כפי שנוהגות ממשלות ישראל – שזו תוצאה של הוצאות הביטחון ענקיות הנובעות מצרכים קיומיים

הוצאה ציבורית*

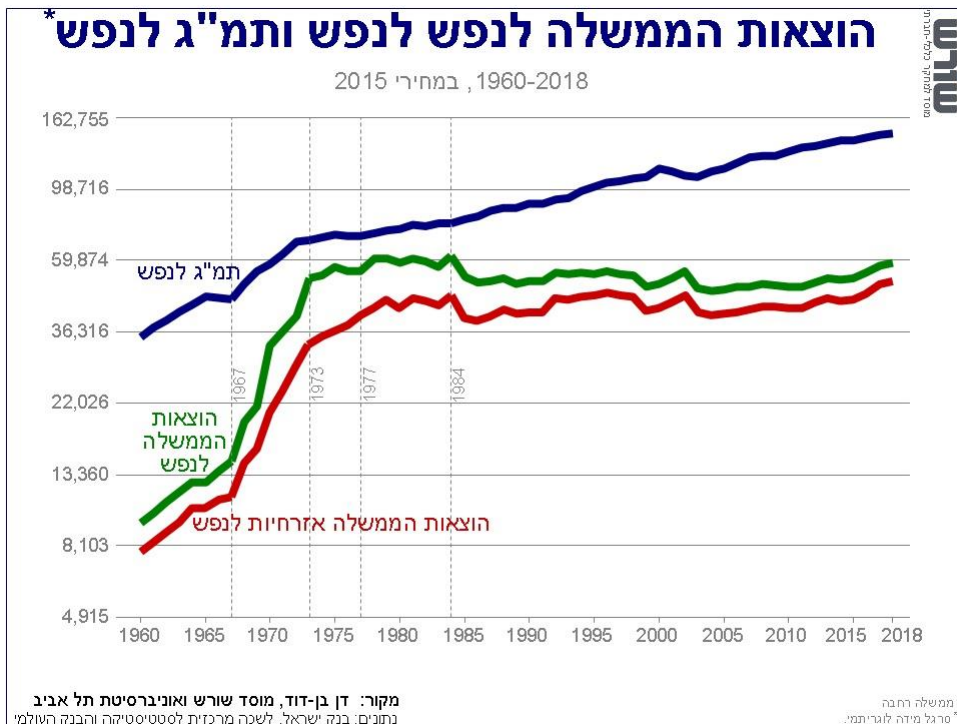
ושפשוט לא נשאר מספיק בקופה הציבורית כדי לממן צרכים לא ביטחוניים. בעוד שהוצאות הבטחון של ישראל גבוהות מאוד בהשוואה למדינות מפותחות אחרות, הטענה שלא נשאר מספיק לשימושים אזרחיים מטעה – במקרה הטוב. חלקה של ההוצאה הממשלתית האזרחית (כלומר, סך הוצאות

הממשלה ללא הוצאות הבטחון) מתוך התמ"ג אכן נמוך מהממוצע ב-OECD בשנים האחרונות. אולם, זה לא היה המצב בין אמצע שנות הששים של המאה הקודמת עד לפני כעשור וחצי – העשורים שבהן חלה התפנית החדה בעדיפויות הלאומיות של ישראל. למעשה, במשך רוב התקופה הזו, ההוצאה האזרחית של ממשלת ישראל לא הייתה קצת מעל ממוצע ה-OECD, היא הייתה הרבה מעליו.

עד לאחרונה, כסף ציבורי מעולם לא היה חסר ולא היווה באמת את הסיבה לחוסר הדגש על מה שהדורות הקודמים ראו כחשוב. מאז אמצע שנות ה-70, הכסף פשוט הופנה למקומות אחרים.

בעוד שתקציב המדינה עושה רושם שהוא שקוף, עם אלפי תקנות תקציב הרשומות תחת סעיפי משרדי ממשלה שונים, מידע זה בפועל חסר משמעות. למשל, אפשר להניח שתקציב משרד החינוך משקף את סך הוצאות הממשלה לחינוך, אך בפועל לא כל הכסף הזה אכן הולך למטרות חינוכיות. בנוסף, משרדים אחרים מפנים תקציבים למטרות הקשורות לחינוך, בין אם במישרין או בעקיפין דרך ארגונים לא ממשלתיים.

למרות שברור שתשתיות מפתח הוזנחו, לא ניתן לקבל תמונה מדויקת לאן הלכו התקציבים הציבוריים בפועל. אולם ניתן לחבר בין פיסות מידע זמינות לקבלת פרספקטיבה טובה יותר על מה שהתרחש.

לאחר שמנכים את האינפלציה ואת גידול האוכלוסייה, הוצאות הממשלה גדלו מאוד בין מלחמת ששת הימים ב-1967 למלחמת יום הכיפורים ב-1973 – כאשר הגידול בהוצאות לנפש עלה בהרבה על הגידול בתוצר לנפש. תקופה זו לא רק כיסתה את מלחמת ההתשה עם מצרים, אלא כללה

בנייה גדולה בשטחים שנכבשו במלחמת ששת הימים. בעוד שחלק היו הוצאות על ביטחון, הזינוק בהוצאה הציבורית האזרחית רומז על כך שזהו אינו כל הסיפור. הממשלה המשיכה לממן את העדיפויות הלאומיות הקודמות תוך שהיא החלה לממן סדר יום חדש הנובע מהתרחבותה של ישראל.

לאחר מלחמת יום הכיפורים חל זינוק חד בהוצאות הממשלה האזרחיות. הפיצוץ בסך הוצאות הממשלה, לצד חוסר יכולת להעלות מסים לרמות הנדרשות לכיסוי ההוצאות הוביל להדפסת כסף לכיסוי הגירעונות. התוצאה הייתה היפר-אינפלציה.

סביר להניח שבשנים שלאחר 1973 נפל האסימון לממשלה שהיא אינה יכולה לממן בו-זמנית את העדיפויות הלאומיות מלפני 1973 לצד העדיפויות שלאחר 1967. יתרה מזאת, הצטרפות החרדים לקואליציה בשנת 1977, לראשונה בתולדות המדינה, גרמה לכך שצריך היה לנתב תקציבים רבים נוספים לכיונם. הקפיצה בפריון הילודה של החרדים לצד הצניחה החופשית בתעסוקה של הגברים החרדים הם אינדיקציה שמדובר כנראה בתקציבים גדולים למדי שהופנו לכיוון החרדים.

השורה התחתונה היא שהאינפלציה המשתוללת והצורך לשלוט שוב בתקציב המדינה הובילו להחלטה להחליף את העדיפויות הלאומיות הקודמות באלו המשקפות את הקואליציות הממשלתיות החדשות.

ישראל משלמת מאז את מחיר ההחלטה הזו.

מאמר 3 מתוך 5

פרו רבו – אשליות ועובדות לגבי החרדים בישראל

בעוד חלקם של החרדים באוכלוסיה מכפיל את עצמו כל 25 שנים, מנהיגיהם מונעים מהילדים החרדים את החינוך הבסיסי הדרוש לקיום משק גלובלי ולדמוקרטיה מודרנית

דן בן-דוד

מלחמת ששת הימים ב-1967 יצרה תהום חדש בין ימין לשמאל בישראל, תהום שרק העמיקה עם השנים. עשור לאחר מכן, ב-1977, הימין תפס את הגה השלטון לראשונה. זו הייתה גם הפעם הראשונה שהחרדים הפכו לחלק מהקואליציה השלטת – ותוך כדי כך הפכו לממליכי המלכים הפוליטיים של ישראל בין ימין לשמאל. ברוב השנים מאז 1977, החרדים בחרו ללכת עם הימין.

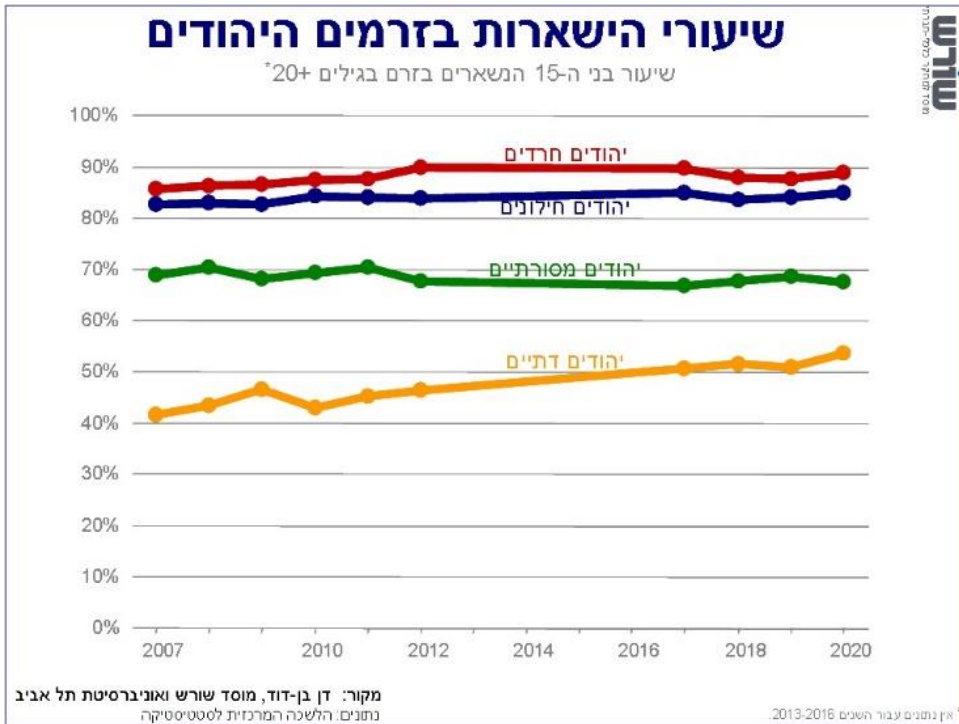
הפתרון של מדינה אחת או שתיים לסכסוך עם הפלסטינים היה שיקול משני עבור המפלגות החרדיות. הדרישות העיקריות שלהן היו – וממשיכות להיות – שיתאפשר לגברים חרדים להשתמט משירות צבאי לצד מניעת לימודי ליבה מילדיהם שהיו מספקים הזדמנויות משמעותיות לעבודה במשק גלובלי תחרותי וכן הבנת היסודות של דמוקרטיה מודרנית. בנוסף, הפוליטיקאים החרדים דרשו וקיבלו תמיכות ציבוריות בהיקפים שהובילו לפירוק ילודה גבוה במיוחד (שגדל מ-6 ל-7 ילדים לאישה בעשור אחד בלבד לאחר הצטרפותם לקואליציה) מה שהזין את הגידול המתמיד בבסיס האלקטורלי של החרדים, תוך עידוד אורח חיים של אי-עבודה – בעיקר בקרב גברים.

בעוד שהדעות הרווחות בארץ הן שזכרים חרדים מעולם לא עבדו, העובדות הן אחרות. בסוף שנות ה-70, למעלה מ-80% מהגברים החרדים בגילאי העבודה העיקריים (35-54) היו מועסקים. שיעור זה ירד אל מתחת ל-40% תוך שלושה עשורים בלבד. רק במהלך המיתון הגדול בתקופת האינתיפאדה השנייה, לאחר שקוצצו חלק מהתמיכות שקיבלו, נבלמה הירידה בתעסוקת הגברים החרדים, ואף החלה לעלות במקצת.

כבר קרוב לחצי מאה מוכנים הימין והשמאל לשלם מחיר כבד לחרדים רק כדי להימנע מהצורך ליישב את חילוקי הדעות ביניהם באשר לעתיד השטחים הכבושים ותושביהם. כתוצאה מכך, שני הצדדים היו מוכנים למשכן את עתידה של ישראל עבור כוח פוליטי בהווה.

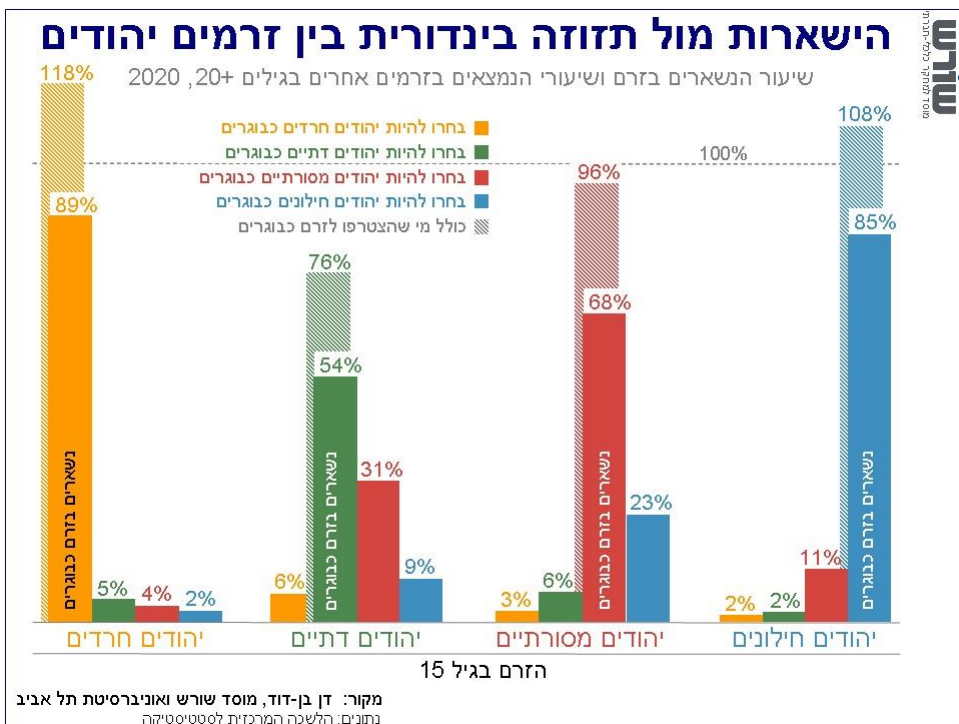
חוסר הנכונות להתמודד עם ההשלכות של משכון העתיד התבססה לכאורה על הנחה – שניזונה מעדויות אנקדוטליות וחלקיות מאוד – שככל שהאוכלוסיה החרדית תגדל ותיחשף לחברה המודרנית, חלק הולך וגדל בה יחליט לעבוד וללמוד את הדרוש לחברה מודרנית.

הבעיה בחברה מודרנית המופגזת במידע חלקי היא שרבים נוטים לקחת אנקדוטות התומכות במה שהם מאמינים שיתרחש, והופכים אותן לנרטיבים שלמים. אולם, כאשר בוחנים רק חלקים נבחרים מהתמונה המלאה, נוטים לראות תיאור לא מדויק ואף מטעה של המציאות.

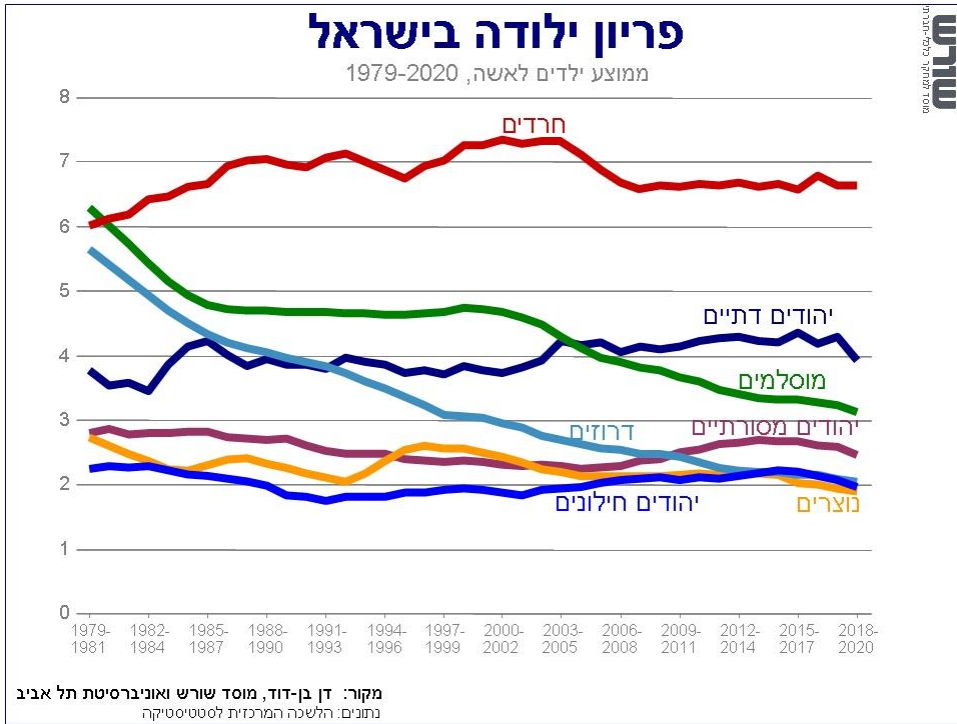

בניגוד להנחות של רבים, חלקם של החרדים שנותרו בזרם החרדי בו גדלו אינו נמוך ואינו יורד. למעשה, בדיוק ההפך הוא הנכון. שיעורי ההישארות בקרב החרדים הם הגבוהים ביותר מבין כלל הזרמים היהודיים בישראל, והם יציבים מאוד – אפילו עולים מעט בעשור וחצי האחרונים.

כשלוסקחים בחשבון להיכן הגיעו המבוגרים שעזבו את זרמי ילדותם, מתברר כי האוכלוסיה החרדית הבוגרת גדולה ב-18% מכל אלו שגדלו כחרדים.

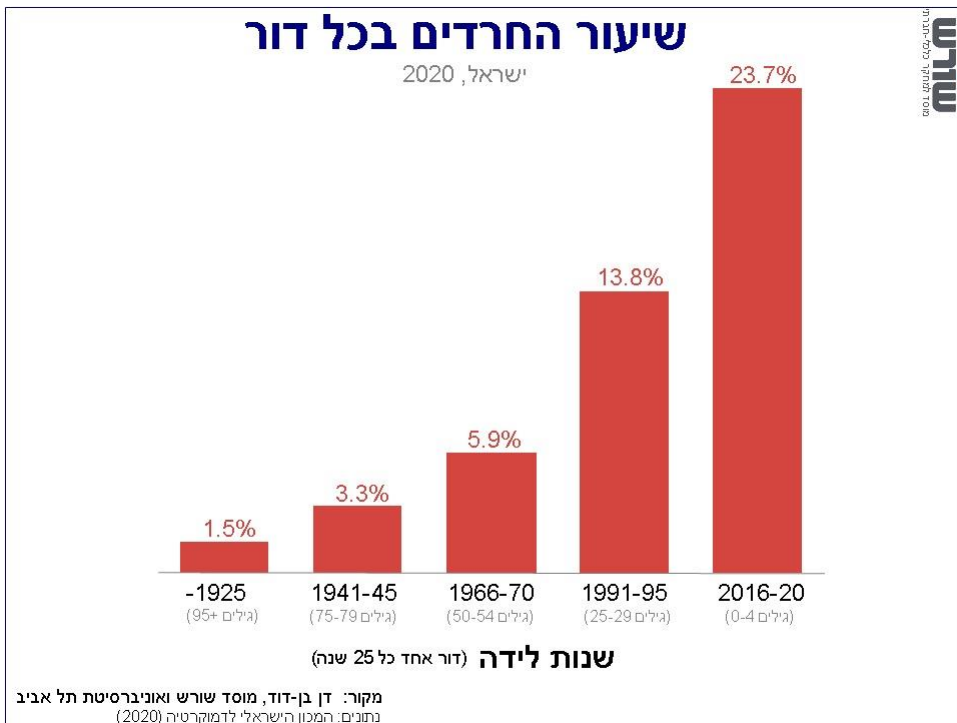

עם זאת, נתונים אלה אינם מספרים את הסיפור המלא לגבי הכיוון אליו פונה האוכלוסיה היהודית בישראל, משום שהם אינם לוקחים בחשבון את פריון הילודה של החרדים. לא רק שמספר זניח של חרדים עוזבים את הזרם שבו גדלו, גם פריון הילודה שלהם

הינו יותר מפי שלושה מפריון הילודה של היהודים החילוניים בישראל. בנוסף, בניגוד לדעות רווחות רבות, פריון הילודה של החרדים אינו יורד. הוא קבוע ברמה של עולם שלישי (6.6 ילדים בממוצע לאישה חרדית) במהלך העשור וחצי האחרונים.

המשמעות של שילוב כל שלוש הנקודות הנ"ל היא שחלקם של החרדים באוכלוסיית ישראל מכפיל את עצמו בכל 25 שנה (כלומר בכל דור), מ-1.5% מכלל בני 95 ומעלה, דרך 3.3% בקרב אנשים בגילי שבעים הגבוהים, 5.9% בקרב בני שנות החמישים הנמוכות, 13.8% בקרב בני העשרים ו-23.7% עבור תינוקות ופעוטות. הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה צופה כי בעוד ארבעה עשורים בלבד, מחצית מילדי ישראל בגילאי 0-14 יהיו חרדים.

במילים אחרות, חלקם של החרדים הבוגרים באוכלוסיית ישראל נמוך יחסית כבר שנים רבות. כתוצאה מכך, רבים מרגישים שאין כאן באמת בעיה, ושי"נטפל בזה כשנצטרך". אבל גידול האוכלוסייה החרדית משקף פונקציה אקספוננציאלית, וכך בדיוק פועלות פונקציות כאלה. במשך תקופה ארוכה מאוד,

הבעיה נראתה מינורית ובשליטה, מה שגרם להרדמה כללית בקרב אלו שאינם מבינים את ההבדל בין פונקציה ליניארית לאקספוננציאלית.

כדי להמחיש נקודה זו, נניח שרק אלפית מיליליטר (0.001 מיליליטר) מים מוכנסת לבקבוק של ליטר אחד (1,000 מיליליטר), ובכל תקופה מוכפלת כמות המים בבקבוק. כמה תקופות יעברו עד שהבקבוק יתמלא? במילים אחרות, כמה תקופות יידרשו עד שהכמות הראשונה תגדל פי מיליון?

לוקח 10 תקופות להגיע רק לחצי מיליליטר. אבל נדרשות רק 5 תקופות נוספות כדי להגיע ל-16 מיליליטר. בעוד 5 תקופות, חצי מהבקבוק מלא – ולוקח רק עוד תקופה אחת כדי לשחזר את מה שנעשה בכל 20 התקופות הקודמות כדי למלא את החצי השני של הבקבוק.

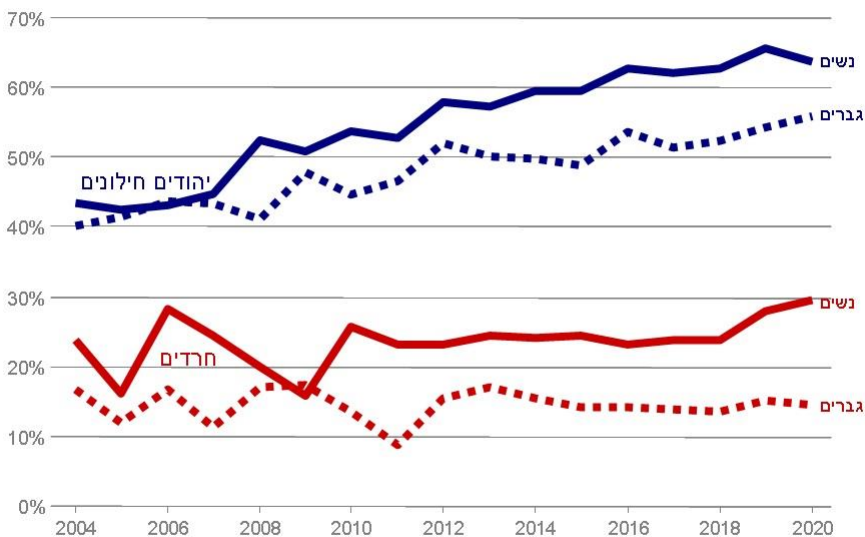
בעשורים הראשונים של ישראל, כשמספר החרדים הבוגרים היה נמוך ונראה כי הוא משתנה באיטיות, החברה הישראלית העדיפה להתמקד בנושאים שנראו דחופים יותר, תוך חיפוש פיסות מידע מרגיעות שחיזקו את הנורמה המאוד ישראלית ש"יהיה בסדר". כך, רבים לא הרגישו צורך לפתוח חזית מול ההנהגה החרדית ולדרוש שילדיהם ילמדו לימודי ליבה כפי שנדרש בכל מדינה מפותחת אחרת. במקום זאת, העדיפו להסתמך על תחושות הבטן הרווחות שחרדים מבוגרים יכולים להתגבר על כך שלא למדו לימודי ליבה בילדותם. אמונה זו מושתתת לכאורה על הגידול במספר החרדים היוצאים למסלול אקדמי, למרות רמת החינוך הבסיסית הנמוכה מאוד שקיבלו בילדותם.

אך מה שחשוב הוא לא המספר ההולך וגדל של אנשים הפונים למסלול אקדמי, מתוך אוכלוסיה שגדלה בעצמה במהירות רבה, אלא מה שחשוב הוא כמה מהם מצליחים לשרוד את המסלול ולזכות בסופו

לתואר אקדמי. על פי נתוני משרד מבקר המדינה, למעלה ממחצית מהנשים (53%) ולמעלה משלושה רבעים מהגברים (76%) נושרים מהמסלול הכולל מכינה קדם אקדמית ולימודים אקדמיים לאחר מכן – זאת למרות שמרביתם נושרים ממוסדות אקדמיים ברמה נמוכה מאוד. בניגוד לפנטזיות של ישראלים רבים, לא חל כל שינוי בשיעור

שיעור בעלי תואר אקדמי בגילי העבודה העיקריים

גילים 35-54, 2004-2020*

מקור: דן בן-דוד, מוסד שורש ואוניברסיטת תל-אביב
נתונים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה

* נתונים עבור חילונים מהמסך החברתי. נתונים עבור החרדים מ-2014 מסך כח האדם ולפי כן מהמסך החברתי משורשים אחרים.

החרדים עם תואר אקדמי בשני העשורים האחרונים (מלבד עלייה קטנה בקרב נשים חרדיות בשנתיים האחרונות).

כמו מילוי הבקבוק במים, התקופה מאז ישראל קיבלה עצמאות ועד תחילת המילניום דומה ל-10 התקופות הראשונות במילוי הבקבוק (כלומר, מחצית מהתקופות הנדרשות). 20 השנים האחרונות של ישראל דומות יותר לחמש התקופות הבאות במילוי הבקבוק – כאשר אנשים מתחילים לזהות את הבעיה, אך עדיין חושבים שיש זמן לטפל בה. אולם כאשר הנושא אינו מטופל בזמן שעדיין ניתן לעשות זאת, הבקבוק מתחיל להתמלא בקצב הולך וגובר, עד שהוא מתפוצץ כשאנו יכול להכיל עוד את מה שבתוכו.

ישראל שועטת קדימה לעבר עתיד שאינו בר קיימא בעליל. חלק גדול מהסיבה לכך הוא אוכלוסיה חרדית הצומחת בקצב אקספוננציאלי, חברה שמרביתה בעלת כוונות טובות המובלת על ידי ציניקנים ואופורטוניסטים – ובמקרה של הנהגת ש"ס, עברייני סדרתי שהורשע בשחיתות – המונעים מקהילתם כל חשיפה לידע שתאפשר לה לחיות ולחשוב ללא תלות בתכתיבי מנהיגיהם. כאשר זו הופך לסוגיה קיומית עבור ישראל כולה, יש צורך לומר "עד כאן".

כל מדינה מפותחת – כולל ישראל – מחייבת את כל ילדיה ללכת לבית הספר. מכיוון שאלו זכויות מולדות שיש לכל הילדים על מנת להגדיל את הזדמנויות שיהיו להם בעתיד, אף מדינה לא שואלת הורים אם זה עולה בקנה אחד עם אמונתם. באופן דומה, כל מדינה המפותחת – למעט ישראל – דורשת שזה יהיה חינוך ממשי על ידי הנחלת לימודי ליבה שכל ילד חייב ללמוד.

הגיעה העת שישראל תצטרף למשפחת המדינות המפותחות בהקשר זה. קבלת תכנית ליבה מלאה תאפשר לחרדים לבחור כל אורח חיים שירצו. היא תעניק להם את הכלים הנדרשים לפרנס את עצמם באופן עצמאי ולקבל החלטות עצמאיות הנוגעות לפיריון ילודה – החלטות שרק הם יהיו האחראים להן אחר כך. הפחתה ניכרת בתמיכות שהגיעו אל החרדים באופן לא פרופורציונלי תסייע לחדד את המיקוד עבור כל מי שזקוק לתזכורת על חשיבותה של השכלה טובה וקבלת החלטות ביחס למספר הילדים שהם יכולים לפרנס.

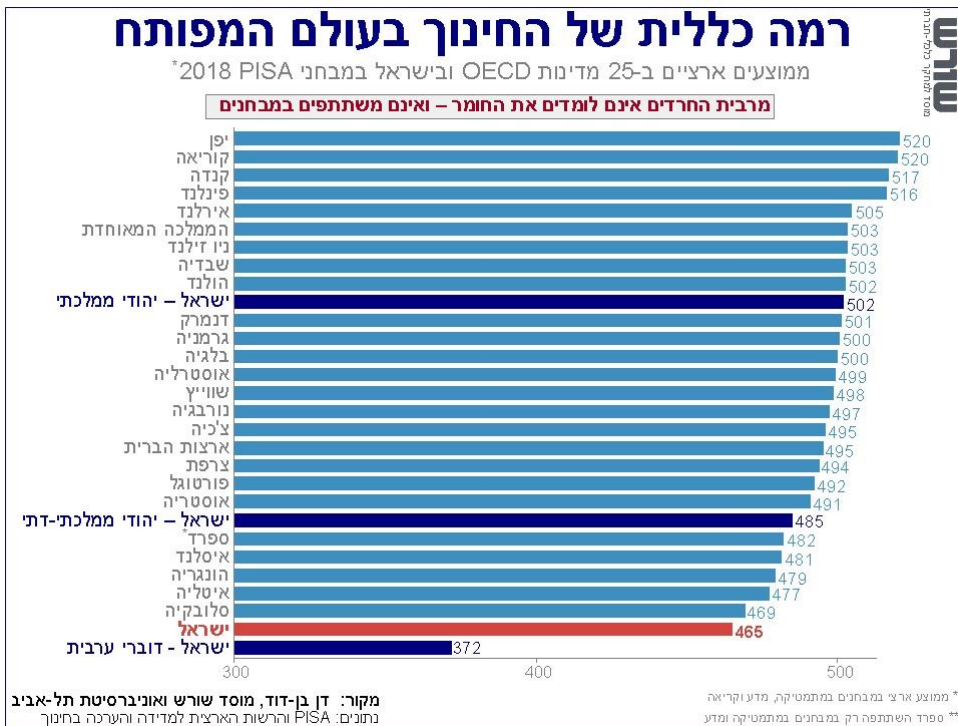
מאמר 4 מתוך 5

בעיה קיומית: מערכת החינוך הירודה של ישראל

כשמחצית מילדי ישראל מקבלים חינוך של עולם שלישי – ומשתייכים לקבוצות האוכלוסייה הגדלות הכי מהר – לא ניתן יהיה להחזיק משק של עולם ראשון, או צבא של עולם ראשון

דן בן-דוד

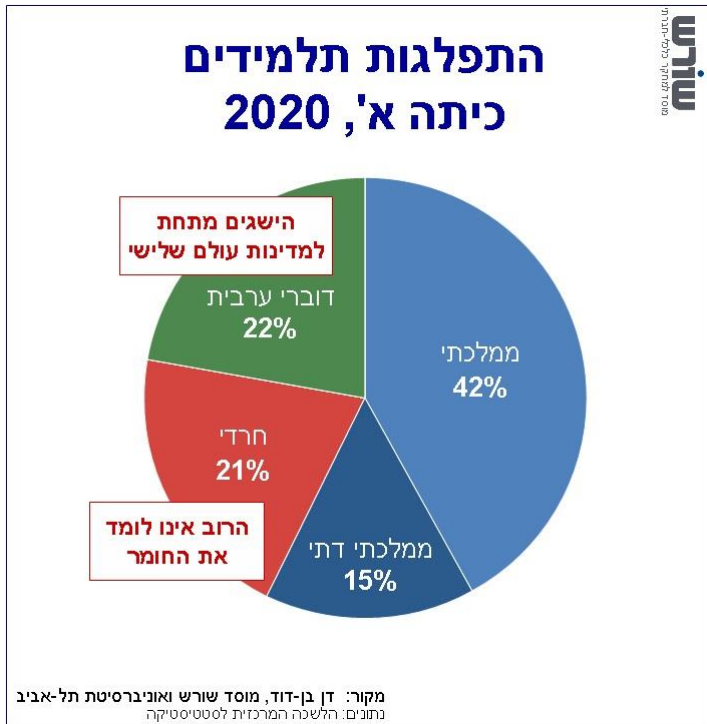
מכיוון שאין מדינה המסוגלת – או המעוניינת – לייצר את כל צרכיה בעצמה, כל המדינות המפותחות צריכות להתחרות זו בזו בשוק הגלובלי והתחרותי. תחרות זו רק תגבר בעתיד, והתרשים שלהלן משקף כיצד כל אחת מהמדינות המפותחות מכינה את ילדיה לאותו שוק עבודה מודרני.

גם ללא ילדים חרדים – שרובם אינם לומדים את החומר הנדרש ואינם ניגשים לבחינות הבינלאומיות – הישגיהם של ילדי ישראל במקצועות הליבה נמוכים מאלו של כל המדינות המפותחות. הידע הממוצע של תלמידים במערכת הממלכתית-דתית במתמטיקה, מדע וקריאה מציב אותם מתחת ל-80% מהמדינות המפותחות.

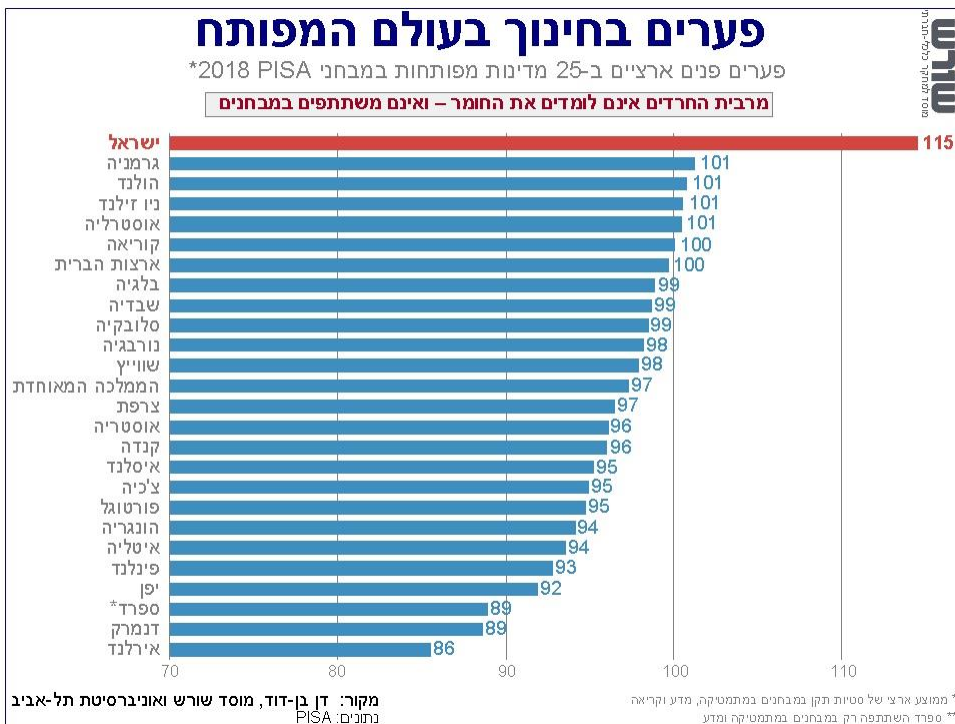
מתחת לבתי הספר היהודיים הממלכתיים-דתיים נמצאים בתי הספר של דוברי הערבית בישראל. תלמידיהם מדורגים מתחת למדינות רבות בעולם השלישי. למעשה, ציוניהם של דוברי הערבית הישראלים הינם מתחת לתשע מ-10 המדינות בעלות רוב מוסלמי מובהק שהשתתפו במבחני ה-PISA האחרונים. חוסר הידע הבסיסי שלהם יגביל באופן משמעותי את ההזדמנויות הכלכליות העתידיות שלהם.

בנוסף לילדים החרדים והערבים (כל אחת מקבוצות אלו לבדה מהווה למעלה מחמישית מתלמידי כיתות א' בארץ), יש ילדים רבים החיים בפריפריה הגיאוגרפית והחברתית של ישראל המקבלים השכלה של עולם שלישי בתחומי הלימוד הבסיסיים.

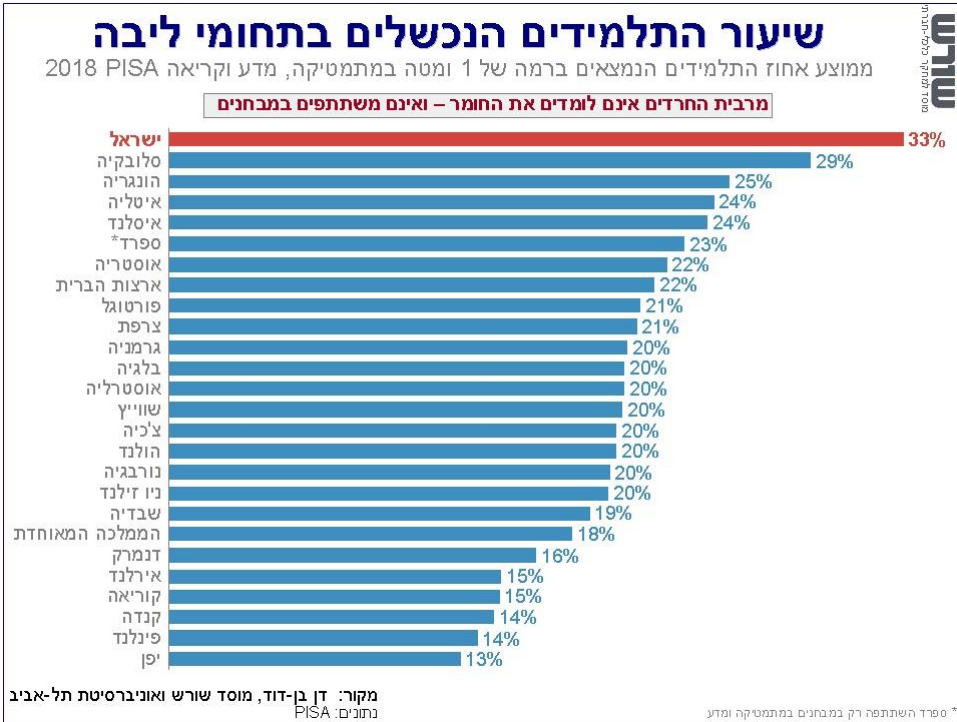
ביחד, שלוש קבוצות אלה מהוות כמחצית מילדי ישראל – ילדים השייכים לחלקי האוכלוסיה הגדלים הכי מהר. כמבוגרים, הם לא יוכלו לקיים משק של עולם ראשון, אלא משק של עולם שלישי בלבד. אבל משק של עולם שלישי לא יוכל לתחזק מערכת בריאות של עולם ראשון, או מערכת רווחה של עולם ראשון. ואולי הכי חשוב עבור מדינה – הממוקמת באחד מהאזורים המסוכנים ביותר על פני כדור הארץ, משק עולם שלישי לא יוכל לקיים צבא של עולם ראשון. במילים אחרות, אם לא נתעשת בזמן, ישראל לא תהפוך למדינת עולם שלישי כשנכדינו יגיעו לגילנו. היא פשוט לא תהיה.

כשראובן ריבלין החל את כהונתו כנשיא מדינת ישראל, הצגתי בפניו גרסה קודמת של תרשים העוגה הנ"ל. מתוך הבנתו את ההשלכות מאותו תדרוך, כתבו ריבלין והיועצת האסטרטגית שלו, רוני אילון, את נאום "ארבעת השבטים" של ישראל. התרשים הזה בא לסמל את תחינתו של הנשיא לארבעת השבטים לשאוף לעתיד משותף ולהתגבר על לחצים פנימיים של דאגה רק לעצמם. ההתקפה החזיתית של הממשלה הנוכחית על היסודות הבסיסיים של הדמוקרטיה מעידה עד כמה חלק ממנהיגי השבטים חירשים לפנייתו של הנשיא לשעבר.

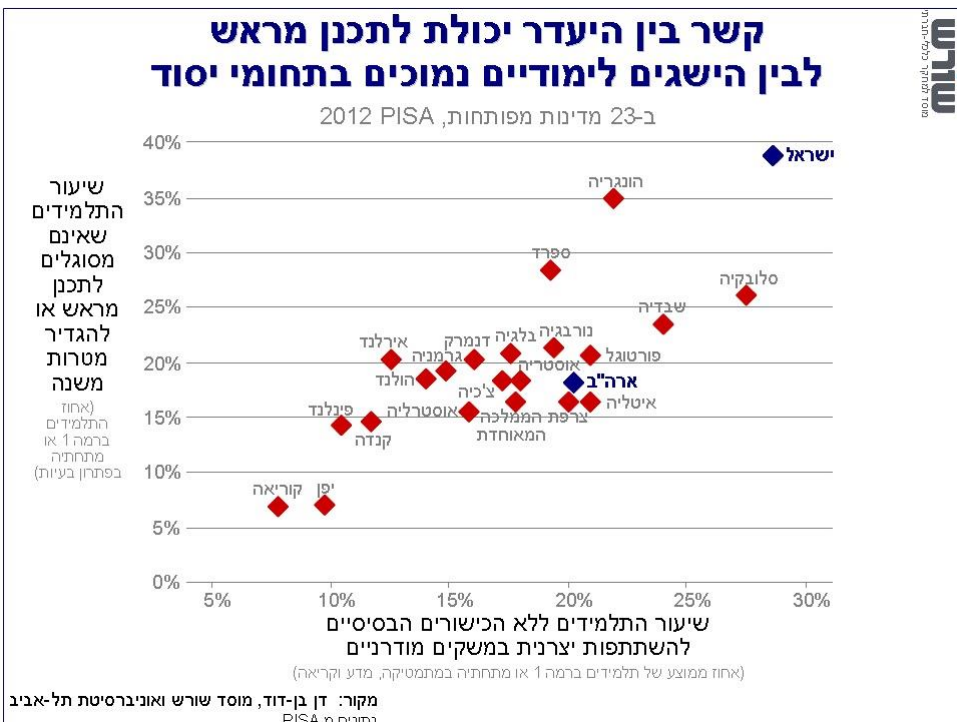
לא זו בלבד שהחינוך בתחומי הליבה בישראל נמצא בתחתית העולם המפותח, גם הפערים הלימודיים בקרב ילדי ישראל עצמם, הם הגבוהים בקרב המדינות המפותחות – במידה ניכרת. והתוצאה הבעייתית הזו הושגה ללא הילדים החרדים, ששילובם היה מראה שאי-השוויון החינוכי בפועל גבוה בהרבה מהמוצג בתרשים.

לכשילדים אלו יהפכו למבוגרים, הפער בכלים ההשכלתיים שניתנו להם יתורגם לפער בהכנסות ביניהם – עם השלכות לא מבוטלות על מדינה שבה סולידריות חברתית היא המפתח להישרדותה הפיזית. אי-שוויון עצום בהכנסות שוחק בהתמדה את תחושת המטרה המשותפת והנכונות להקרבה הכה חיונית להמשך קיומה של ישראל.

המועמדים העיקריים לחיות בעוני כמבוגרים הם ילדים שנכשלים בבית הספר. ברור שזו לא אמירה גורפת שכל ילד כזה נידון לחיים של עוני. אולם, ככל שקרש הקפיצה לשוק העבודה נמוך יותר, כך קשה יותר לקפוץ גבוה. שליש מילדי ישראל נכשלים במתמטיקה, מדעים וקריאה – וזה אפילו לא כולל את הילדים החרדים שאינם לומדים את

החומר ואינם משתתפים במבחנים. לאיזה עתיד ישראל מכינה את הילדים האלה? איזה סיכוי יש לרובם להפוך לחלק מאומת הסטארט-אפ?

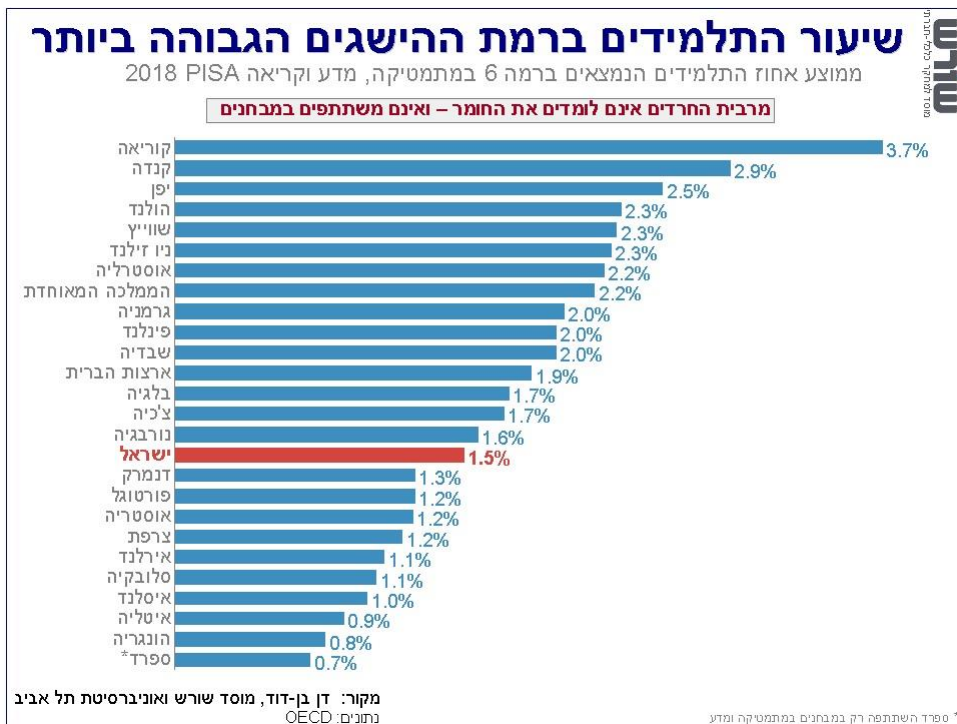
יש מתאם גבוה בין שיעור הנכשלים במקצועות הליבה לבין משתנה אחר בעל השלכות עצומות על קיומן של דמוקרטיה. ככל ששיעור הילדים הנכשלים במקצועות הבסיס גבוה יותר במדינה, כך עולה שיעור התלמידים שאינם מסוגלים לתכנן מראש או להציב יעדי משנה.

במילים אחרות, מדינות בהן יש ילדים רבים שאינם מבינים חומר בסיסי יהפכו למדינות עם מבוגרים רבים בעלי מגבלות דומות. לאנשים אלה יהיה מספיק קשה להסתדר במשק מודרני. אך בתקופות של מיתון, הם הופכים לקבוצה הפגיעה ביותר, עם רשת ביטחון קטנה מאוד – אם היא בכלל קיימת – שיוכלו לסמוך עליה.

כאשר מיתון הופך לקשה במיוחד, אנשים אלה מחפשים כל קרן אור שהם יכולים למצוא, והופכים לקרקע פורייה עבור פופוליסטים, דמוגוגים ושרלטנים. במדינות דמוקרטיות שבהן חלק גדול מהאוכלוסיה אינו מסוגל להבין את ההשלכות או האמיתות של מה שהובטח לו, אך עם אותו קול בקלפי כמו כל אדם אחר שכן מבין, הסכנה לדמוקרטיה צריכה להיות ברורה. סכנה זו כבר הרימה את ראשה במספר מדינות מפותחות בעקבות המיתון הגדול שעברו לפני למעלה מעשור.

ישראל, עם השיעור הגבוה ביותר של ילדים שאינם מבינים את החומר, והשיעור הגבוה ביותר של ילדים שאינם מבינים את ההשלכות של מה שנאמר להם, נמצאת במצב הרעוע ביותר מבין המדינות המפותחות. ככזו, אין זה מפתיע שארבעה מתוך שש ראשי מפלגות הקואליציה הנוכחית הם בעלי עבר פלילי, נעצרו או עומדים כעת לדין בגין שחיתות – והם מובילים עתה מתקפה חזיתית על המוסדות הדמוקרטיים של ישראל.

אותם ילדים המצטיינים במקצועות הליבה יתגלו באופן לא פרופורציונלי כמובילי הטכנולוגיה, העסקים והאקדמיה העתידיים של המדינה. בישראל, תלמידים אלו מהווים 1.5% מכלל הניגשים לבחינה,

אחוז נמוך ממרבית המדינות המפותחות. למעשה, שיעור התלמידים המצטיינים בישראל בפועל נמוך יותר מכיוון שהמכנה בתרשים אינו כולל את הילדים החרדים שאינם לומדים את החומר ואינם ניגשים לבחינה.

לאיכות החינוך שישראל מעניקה לילדיה הייתה השפעה שלילית מאוד על חלקים נרחבים במשק.

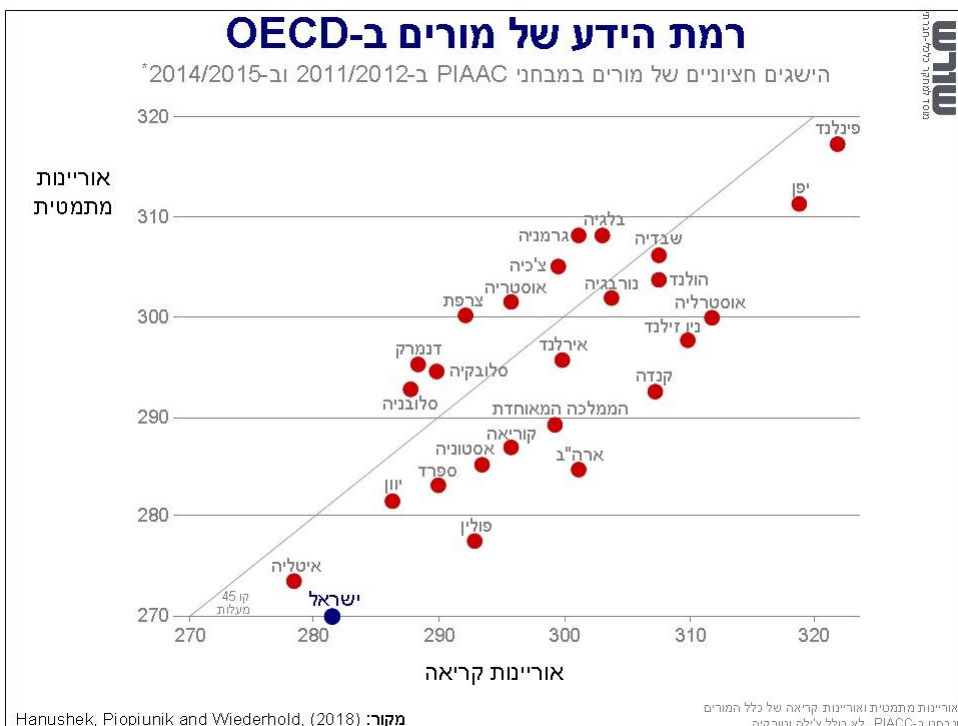
כפי שהוכיחו הבחירות האחרונות, היא גם הורידה את המוסדות הדמוקרטיים של המדינה על ברכיהם.

ישראל המחפשת עתיד בר-קיימא צריכה להשיג שליטה על מה שנלמד ועל הרמה בבתי הספר שלה – כל בתי הספר. באופן ספציפי, ישראל צריכה להנחיל רפורמה מבנית, מקיפה ויסודית במערכת החינוך שלה. רפורמת החינוך הזו צריכה להתבסס על שלוש אבני יסוד:

1. שדרוג משמעותי של תכנית הליבה לכל ילדי ישראל. המשמעות היא העלאה ניכרת ברמת מקצועות הליבה מכיתות א' עד י"ב – והפיכת תכנית הליבה הזו לאחידה וחובה בכל בתי הספר בכל אחד מזרמי החינוך בישראל, לרבות בכל בתי הספר החרדים והדתיים.
 - אמנם יש אורחות חיים רבים ושונים בישראל – וזה בסדר שבבתי הספר מלמדים גם ערכים התואמים את אורחות החיים של ההורים – אך יש רק שוק עולמי אחד המשותף לנו ולכל שאר המדינות. לא יעלה על הדעת שאנו מונעים מילד ישראלי כלשהו את האפשרות לעבוד ולהצליח באותו משק מודרני. חינוך בסיסי חזק יועיל להם – ולכולנו.
 - כמו כן, יש להכניס לתוכנית הליבה עקרונות דמוקרטיים בסיסיים כמו זכויות אזרח וזכויות אדם, הצורך בבלמים ואיזונים בין רשויות השלטון, והתפיסה שלרוב אסור לאמץ מדיניות של עריצות הרוב.

לבסוף, אין לתת כספים ציבוריים כלשהם לבתי ספר שאינם מלמדים את תכנית הליבה המלאה.

2. יש לשנות באופן מהותי את האופן שבו בוחרים, מכשירים ומתגמלים מורים. רמת הידע הבסיסית של מורים ישראלים נמצאת בתחתית המורים של העולם המפותח.

לכן, במקום ללמוד לתואר בהוראה או בחינוך – כמקובל היום – ועל הדרך קצת מתמטיקה, אנגלית, פיזיקה וכדומה, יש לחייב כל מי ששוקל להיות מורה בישראל להתקבל לתוכניות במתמטיקה, אנגלית,

פיזיקה וכו' ולהשיג תואר בתחומים אלה. לאחר מכן, עליהם ללמוד לקראת תעודת הוראה.

כתוצאה מכך, מי שעובר את המסלול הזה לא יהיה חייב להיות מורה. אם מדינת ישראל תרצה אותם כמורים, היא תצטרך לשלם להם בהתאם – אבל אז, היא גם תוכל לדרוש שיעבדו בהתאם, מהבוקר עד הערב, כל יום, כל השנה, בשעות עבודה וחופשות דומים למה שהיו מקבלים בשווקים שעימם מערכת החינוך תצטרך להתחרות. זה יאפשר גיוס של פחות מורים, עם תמורה הרבה יותר גדולה לכל אחד – ועם רמת ידע גבוהה שיוכלו להעביר לתלמידים.

3. על משרד החינוך לעבור מהפך מבני. לא ניתן לנהל חנות מכולת באופן שבו מתנהל כיום התקציב הממשלתי הגדול ביותר. המשרד קובע את תכני חומרי הלימוד, הוא אחראי על יישומם של תוכניותיו בכיתות, והוא זה שבודק האם הוא מילא את מה שהוא קבע שעליו לבצע – כלומר, ניגוד עניינים מוחלט. המשרד פועל כאילו נושאים כמו מדידה והערכה אינם קשורים אליו. כך למשל, בחינות בגרות ניתנות כבר עשרות שנים, אך מעולם לא עלה בדעתו של המשרד לבצע ולו את הצעד המינימלי המתבקש של כיוול הבחינות משנה לשנה ובין בתי הספר ברחבי הארץ. כתוצאה מכך, למשרד החינוך אין מושג אם רמת הידע של ילדי ישראל השתפרה או ירדה במהלך העשורים, וגם לא איך היא משתווה בין בתי הספר.

יש להעביר את ניהול בית הספר לבתי הספר עצמם – לשלב אחריות המנהלים על התוצאות עם מתן הסמכויות הנדרשות. אותם מנהלי ומנהלות בתי ספר יהיו כפופים לוועד מנהל המורכב מאנשי משרד החינוך, הרשות המקומית, הורים ומורים (עם רוב למשרד החינוך). המשרד יקבע נוסחה לקביעת גודלם וחלוקתם של תקציבים לבתי הספר בעוד שמנהלי בתי הספר יצטרכו להציג בפני הוועד המנהל את תוכניותיהם האסטרטגיות המראות כיצד הם מתכננים להקצות את תקציביהם להשגת היעדים הלאומיים (כגון תכנית הליבה) וכן יעדים המשקפים את אורחות החיים המקומיים (בתחומים כמו תרבות, אמנות, דת וכדומה). יש לתת למנהלים שיקול דעת מלא להחליט מי יהיו המורים שלהם ושכרם, כאשר לוועד המנהל של בית הספר תהיה היכולת לגייס ולפטר מנהלים על בסיס הישגיהם או כישלונותיהם.

יש לגדל ילדים עם הבנה ברורה של מה מותר ומה אסור בחברה ליברלית – ללא קשר לאורח החיים שיבחרו מהקשת הדתית-חילונית. לילדים עם אחיזה איתנה במיומנויות הבסיסיות יהיו הזדמנויות לשגשג ולהתפתח באופן אישי במשק מודרני, ולהפחית את התלות שלהם באחרים. מבוגרים משכילים יותר יבינו גם את הדרישות הקיימות של הורות ויהיו נבונים יותר בהחלטות הפוריות שלהם.

מאמר 5 מתוך 5

כיוונה של ישראל? לא פולין או הונגריה אלא אפגניסטן

ישראל הגיעה אל נקודת האל-חזור הדמוגרפית-דמוקרטית שלה. מתישהו נתניהו החילוני ייעלם מהזירה הפוליטית. לא כך שותפיו החרדים והגזעניים

דן בן-דוד

וובינר (סמינר רשת) לשעת חירום שאורגן לאחרונה על ידי האגודה הישראלית לכלכלה (המייצגת את כל הכלכלנים האקדמיים בישראל) והאגודה הבינלאומית לכלכלה, בראשות פרופ' דני רודריק מאוניברסיטת הרווארד, סיפקו הצצה מאירת עיניים של הצעדים שנקטו טורקיה, פולין, הונגריה ורוסיה במעברם מדמוקרטיה לשלטונות אוטוריטריים. כלכלנים מובילים מכל אחת מהמדינות הללו פירטו את המסלולים הדומים להפליא שנקטו בכל אחת ממדינותיהם עד שהאזרחים שם הבינו סוף סוף מה הפסידו. בדברי הפתיחה שלו, רודריק, כלכלן יהודי-אמריקאי מוביל – לשעבר מטורקיה – סיכם את מה שעמד להתרחש במהלך הוובינר. הוא הציג את מה שהוא כינה כ"תוכנית עבודה של אוטוריטריים-פופוליסטים" שאפיינה את מה שכל אחת מהמדינות עברה. התוכנית כוללת ארבעה שלבים:

- שלוט על מערכת המשפט ועל התקשורת
- לזהות ולמקד את תשומת הלב ב"אויב העם"
- ליצור מציאות חלופית באמצעות שליטה בנרטיבים ציבוריים
- ריכוז הכוח וביסוס שלטונו של איש אחד

שלבי תוכנית עבודה זו מוכרים באופן מצמרר בישראל. אין זה פלא שישראלים כה רבים מביעים דאגה מכך שבמדינתנו החלו להפעיל את אותה תוכנית עבודה. אבל זו רק תמונה חלקית של התהליך המתרחש כעת בישראל. משפטו של ראש הממשלה הנאשם בשחיתות פתח את דלתות המדינה לתוכנית העבודה האוטוריטרית. אולם, הדמוגרפיה תיקח את ישראל הרבה מעבר לדוגמא ההונגרית-פולנית אל המודל של אפגניסטן.

חמש המפלגות שהצטרפו לליכוד בהקמת הממשלה הנוכחית מתלהבות עוד יותר מנתניהו בהריסת הדמוקרטיה הישראלית כי היא מנוגדת לאמונות הבסיסיות ולאורחות החיים שלהם. שתי מפלגות שנתניהו מכנה כ"שותפיו הטבעיים" הן מפלגות חרדיות: יהדות התורה וש"ס. שלוש המפלגות האחרות הן מפלגות הדוגלות בעליונות יהודית: עוצמה יהודית, הצינונות הדתית ונועם. כבר שנים קבוצות אלה מנסות לנכס לעצמן את סמלי היהדות ואת הסמלים הלאומיים של ישראל.

מתישהו נתניהו החילוני ייעלם מהזירה הפוליטית, אולם לא כך לגבי שותפיו הדתיים. ההכרה במי ובמה שהמפלגות הללו מייצגות היא המפתח להבנה כיצד ישראל יכולה להימנע מלהפוך לאפגניסטן. ההנהגה החרדית נחושה למנוע מילדיה חינוך שיספק להם הזדמנויות בשוק, שיצמצמו את תלותם כמבוגרים במפלגות להטות תקציבים ממשלתיים לכיוונם. הנהגה זו עושה הכול כדי להבטיח שהחרדים יהיו מנותקים מכל קשר עם העולם החיצון, כדי להבטיח שהם לא יהיו מודעים לתפיסות עולם ליברליות כמו דמוקרטיה, זכויות נשים (שאינן רשאיות להיכלל במפלגות חרדיות) וגזענות (כלפי יהודים, כלפי ערבים). העיקרון המנחה שלהם הוא חוסר סובלנות מוחלט והתנשאות כלפי כל מי שאינם כמותם. ככל שהקהילה החרדית מתרחבת לשכונות ועירות לא חרדיות, הכללים הליברליים של "לחיות ותן לחיות" של התושבים המקוריים נמחצים ללא רחם.

אולם, הנפגעים העיקריים של ההנהגה החרדית הם החרדים עצמם. לתלות שנכפית עליהם מתלווה נורמה של נידוי חברתי מוחץ לכל מי שמעז להטיל ספק בהנהגה – או לבני משפחתם של מי שמעז לעזוב את הקהילה החרדית.

ואז יש את שלוש מפלגות של העליונות היהודיות. מדובר בעיקר בבוגרי בתי ספר דתיים (לא חרדים) ישראלים. אמנם ישנם יהודים דתיים שמתעבים בבירור את הנטיות הגזעניות של המפלגות הללו, אך הם לא מספיק קולניים, וגם לא קבוצה גדולה מספיק, כדי שיהיה להם ייצוג פוליטי משלהם.

בתי הספר הדתיים מלמדים לכאורה מתמטיקה, מדעים ואנגלית, אבל ברמה נמוכה מאוד – מתחת ל-80% מהמדינות המפותחות (כפי שהוצג קודם בסדרה זו). בסדרה בת ארבעה מאמרים בעיתון The Marker, מירב ארלוזורוב התמקדה בזרם הממלכתי-דתי, השונה מאוד מהזרם הממלכתי. בעוד שפעילות פוליטית אסורה בבתי ספר ממלכתיים, הזדהות פוליטית עם המפלגות הדתיות והאגידות שלהן היא חלק בלתי נפרד מבתי הספר הדתיים. זה כולל שליחת הילדים באוטובוסים מאורגנים למפגשים פוליטיים ולמחאות של הימין הדתי בישראל. תכנית הלימודים של בתי הספר בזרם הממלכתי-דתי מחזירה את חשיבות סיפוח השטחים הכבושים – ללא כל רמיזה לאי חוקיות בינלאומית של מהלך כזה, וללא כל דיון על הצורך להעניק שוויון זכויות מלא לכל התושבים אם וכאשר יתבצע הסיפוח. לא רק שתוכניות הלימודים בבתי הספר הינן שונות בין הזרמים הדתיים לחילוניים, אלא שגם נאסר על חילונים ללמד בבתי ספר דתיים – מדיניות של אפליה שאינה מוכרת בבתי הספר החילוניים.

כתוצאה מכך, שלוש המפלגות המייצגות את הקהילה היהודית הדתית (הלא חרדית) מובלות ומורכבות על ידי גזענים והומופובים. איתמר בן גביר, העומד בראש עוצמה יהודית, הורשע מספר פעמים באשמת הסתה לגזענות. מנהיג מפלגת הציונות הדתית, בצלאל סמוטריץ', נעצר – אך לא נשפט – כחבר בתא טרור יהודי. הציוץ שלו התומך בהפרדת נשים ערביות ויהודיות במחלקות יולדות בבתי החולים מדבר בעד

עצמו. ויש את אבי מעוז ממפלגת נעם, הדוגל בהפרדה מגדרית באירועים ציבוריים, מתנגד לזכויות להט"ב ותומך נלהב בלגליזציה של "טיפול המרה" כדי לכפות על הומואים להפוך לסטרייטים.

אחד העקרונות המנחים בחברה דמוקרטית ליברלית הוא לאפשר לכל אדם את החופש להגדרה העצמית, כל עוד היא לא פוגעת בזכויות הזולת. חופש הדת הוא חלק בלתי נפרד מתפיסה זו – שמביאה אותנו לישראל של ימינו.

המאפיין הדומיננטי של המפלגות החרדיות והדתיות המרכיבות את הממשלה הנוכחית הוא חוסר הסובלנות שלהן כלפי אידיאלים אחרים – ולעתים קרובות, לחוקים עצמם. לרוע מזלם, מי שמופקד על שמירת עקרונות היסוד של חברה ליברלית הם בתי המשפט. לכן, אין זה מפליא שהמטרה העיקרית של מפלגות אלה היא החלשת יכולתם של בתי המשפט להגביל את הפרות החוק שלהם – כגון התחמקות בלתי חוקית מגיוס לצבא על ידי החרדים וחלוקה לא שוויונית של כספי ציבור לחרדים, וכן התיישבות בלתי חוקית על ידי המתנחלים וחלוקת כספים לא שוויונית אליהם.

בעוד שנשים יהודיות חילוניות יולדות בממוצע שני ילדים כל אחת, נשים דתיות יולדות בממוצע פי שניים, ונשים חרדיות יולדות בממוצע 6.6 ילדים כל אחת. שתי קבוצות האוכלוסיה האחרונות עדיין אינן מהוות רוב בקרב ציבור המצביעים, אבל הכיוון הדמוגרפי שאליו צועדת ישראל צריך להיות ברור לכל. משפט השחיתות של נתניהו ומעשיו להימלט מאימת הדין הפכו אותו למוקצה פוליטית על ידי כל המפלגות האחרות לאורך הקשת הפוליטית מימין לשמאל. אין זה פלא שהוא מחשיב את היחידים שנותרו, המפלגות החרדיות והעליונות היהודיות, כ"שותפיו הטבעיים". אבל תוך כדי כך, ישראל קיבלה זה עתה פרומו לכיצד יראה העתיד כשהמפלגות החרדיות והדתיות ישלטו בכנסת.

לא קיימת חפיפה כלשהי בין חוסר סובלנות לליברליזם. רק אחד מהשניים יכול לנצח. האירוניה – ומה שנותן לחברה הליברלית את יתרונה הנוכחי – היא שהבלתי סובלניים תלויים לחלוטין בליברלים. רק חברה ליברלית המעודדת חופש מחשבה וביטוי יכולה לספק את רמת החיים, שירותים רפואיים, רווחה וביטחון הלאומי שגם חסרי הסובלנות וגם הליברלים חושקים בהם.

אם ברצוננו למנוע מהפרומו הנוכחי שמתנהל בכנסת להפוך לסרט המלא, חובה על הדמוקרטיה הישראלית לקום ולהגן על עצמה. אני משאיר את המכניקה של המרד האזרחי לאחרים. אבל ההגנה הזו צריכה להגיע עם תוכנית פעולה מיידית ליום שאחרי. כפי שאמר צ'רצ'יל, "לעולם אל תיתן למשבר טוב להתבזבז".

ישראל צריכה לשנות לחלוטין את שיטת הממשל שלה. הרשות המבצעת צריכה להיות מסוגלת להוביל וליישם את פסיקותיה, לצד יצירת בלמים ואיזונים אפקטיביים עם רשויות חקיקה ומשפט

עצמאיות. כמו כן, חובה להנחיל חוקה שתקבע בסלע את היסודות הלאומיים שיגנו על מוסדות המדינה ויצמצמו ניסיונות עתידיים של ערעור היציבות.

אבל הפעולות הללו אינן מספיקות. הן לא ישפיעו על אופייה העתידי של המדינה – מה שיקבע את יכולת הקיום של ישראל בטווח הארוך. ללא מהפך של ממש של מערכת החינוך (בקווים שפורטו במאמר קודם בסדרה זו), עתידה של המדינה יהיה גרסה יהודית של אפגניסטן, מקום לא מסביר פנים שילדינו ונכדינו לא ירצו לחיות בו, מדינה גזענית ומנודה בקהילה הבינלאומית. אבל זה יהיה רק שלב חולף. מדינה כזו השוכנת באזור הכי אליים בעולם לא תוכל להגן על עצמה – עם כל ההשלכות הקיומיות שיש לכך על עתידו של הבית היחיד שיש לעם היהודי.

יתכן שהבחירות האחרונות מסמנות את תחילתו של השלב האחרון של החברה הישראלית בתהליך הדמוגרפי – אבל זה לא חייב להיות כך. לישראל יש היסטוריה ארוכה של התמודדות ברגע האחרון עם בעיות יסוד. מה ששונה במקרה הזה הוא שלא ניתן יהיה ללחוץ על כפתור "ביטול" בעתיד כדי להפוך מבוגרים לא מיומנים וחסרי השכלה לילדים שבסיבוב הבא ילמדו מה נדרש כדי להציל את עתידם – ואת שלנו.